

บทที่ 3

บริบททางประวัติศาสตร์ไทย-ลาวโดยสังเขป

ในส่วนของบทที่ 3 นี้ จะขอกล่าวถึงบริบทความสัมพันธ์ของไทย-ลาว งานช่าง และสิ่งที่เกี่ยวข้อง เนื่อง คือ การเข้ามาของมหาอำนาจตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่มีส่วนในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมโดยเฉพาะของไทยและลาว (ในส่วนของบทบาทและการพัฒนาของมหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศสในยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม ดูภาคผนวก ค. ประกอบ) ในที่นี้จะขอกล่าวเริ่มต้นถึงความสัมพันธ์ไทยและลาวเป็นอันดับแรก

3.1 ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและลาวโดยสังเขป

การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่าง สยาม ล้านนา และล้านช้าง มีที่มาจากพระพุทธศาสนาในลังกาที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาก เนื่องมาจากการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 7 ในสมัยพระเจ้าปรกมหาราชาแห่งกรุงลังกา (ประมาณ พ.ศ. 1695) และจากความรุ่งเรืองของลังกา นี้เองจึงเป็นเหตุให้พระสงฆ์จากสยาม กัมพูชา ลาว พม่า เดินทางไปศึกษาถึงลังกา ทั้งนี้นอกจากพระสงฆ์จากที่ต่างๆดังกล่าวแล้ว ยังมีคณะสงฆ์จากตามพรลิงค์ (นครศรีธรรมราช) ได้เดินทางไปศึกษาด้วย ต่อมาเมื่อคณะสงฆ์จากตามพรลิงค์ศึกษาสำเร็จเรียบร้อยแล้ว จึงได้เดินทางกลับไปยังตามพรลิงค์เพื่อเผยแผ่พระศาสนาโดยมีการนิมนต์พระสงฆ์จากลังกากลับไปด้วย ต่อมาจึงได้เรียกนิกายใหม่ที่นำเข้าไปเผยแผ่ในตามพรลิงค์ว่า “ลังกาวงศ์”¹

ในยุคสุโขทัยช่วงรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหง พระองค์ได้ทรงแผ่ขยายดินแดนมายังอาณาจักรของตามพรลิงค์ ครั้นต่อมาเมื่อพระองค์ทรงพบปะกับพระสงฆ์เข้าจึงทรงเลื่อมใสในนิกายดังกล่าว พระองค์ได้นิมนต์พระสงฆ์จากตามพรลิงค์ไปยังสุโขทัย (วิโรจน์ อินทนนท์, 2549: 19) พระพุทธศาสนาในสุโขทัยได้เจริญเรื่อยมาจนถึงยุคสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ซึ่งในยุคของพระองค์ถือได้ว่าเป็นยุคที่มีวรรณคดีทางพุทธศาสนาที่มีชื่อว่า “ไตรภูมิพระร่วง”² ทั้งนี้ช่วงก่อนหน้า

¹ สยามได้รับเอาพุทธศาสนา ลัทธิลังกาวงศ์และศิลปะจากลังกาในรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหง ทั้งนี้ ลัทธิลังกาวงศ์ถือได้ว่าเป็นเครื่องคิดในพระธรรมวินัย ดังนั้น พระสงฆ์จากที่ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นจาก สยาม พม่า กัมพูชา ได้เดินทางไปทำพิธีอุปสมบทจากพระสงฆ์ลัทธิลังกาวงศ์ (พระมหาสมเสียม แสนชาติ, 2535: 1)

² อาจกล่าวได้ว่า สุโขทัยในยุครัชสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทได้มีอิทธิพลจากศาสนาฮินดูเข้ามาใช้มาก เห็นตัวอย่างได้ชัดเจนจากในพระราชพิธีราชาภิเษกของพระองค์ก็ได้นำระเบียบแบบแผนของฮินดูมาใช้ พระองค์จึงใช้ไตรภูมิพระร่วงอันมี

รัชสมัยและในรัชสมัยของพระองค์ ได้มีคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจากลังกาเข้ามาเป็นจำนวนมาก พระองค์จึงได้นิพนธ์คัมภีร์ไตรภูมิพระร่วงอันรวบรวมมาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาต่างๆ เช่น จากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเศษ รวมทั้งสิ้นกว่า 30 คัมภีร์มาประกอบกันเป็นไตรภูมิพระร่วง

ชลธิรา กัดดออยู่ กล่าวไว้ว่า ไตรภูมิพระร่วงได้ส่งเสริมคติพุทธและพราหมณ์ด้วยกัน กล่าวคือคติพุทธจะกล่าวถึงเรื่องของบุญและกรรมเข้าไปเสริมในคติพราหมณ์ นอกจากนี้ไตรภูมิยังกล่าวหนักว่าคติพราหมณ์อีกชั้นด้วยการเสริมให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็น “ธรรมราชา” แทนที่คติดั้งเดิมของพราหมณ์และขอมที่เป็น “เทวราชา” เพียงอย่างเดียว ชลธิรา กล่าวไว้ว่าพระมหาธรรมราชาลิไท ทรงได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระจริยาวัตรของพระเจ้าอโศกมหาราช ดังมีการเอ่ยถึงในไตรภูมิว่า “พระญาศรีธรรมราชา” (ชลธิรา กัดดออยู่, 2517 : 115) ในระยะเวลาต่อมา ทางลังกาได้มีการปฏิรูปพระพุทธศาสนาอีกครั้งหนึ่ง จึงทำให้มีพระสงฆ์ชาวสุโขทัยได้ไปบวชเรียนที่นั่น และเมื่อพระสงฆ์เหล่านี้กลับมาแล้ว จึงได้เผยแพร่ลัทธิที่เล่าเรียนมาในนามของลัทธิ “ลังกาวงศ์ใหม่”

ลัทธิลังกาวงศ์ใหม่ยังได้เผยแพร่ไปยังล้านนาและล้านช้าง³ อีกด้วย โดยในรัชสมัยพระเจ้ากือนาแห่งล้านนาได้ส่งคณะทูตมานิมนต์พระสงฆ์จากสุโขทัยขึ้นไป พระมหาธรรมราชาลิไทจึงประทานอนุญาต (วิโรจน์ อินทนนท์, 2549: 19-22) ด้วยเหตุดังกล่าวจึงไม่น่าแปลกใจที่คัมภีร์ไตรภูมิ

อิทธิพลผสมพุทธเป็นกุศโลบายทางการเมืองในการปกครองอาณาจักร ซึ่งไตรภูมิไม่เพียงแต่จะเป็นเรื่องราวทางศาสนาเท่านั้น หากแต่ไตรภูมิยังมีส่วนในการจัดระเบียบการปกครองบ้านเมือง โดยชี้ให้เห็นถึงโทษทัณฑ์หลังจากความตายเมื่อผู้ใดทำผิดบนโลกมนุษย์ (สมบุญรณ์ สุขสำราญ, 2534: 38-42)

³ อุทัย เทพสิทธา ได้เสนอว่า ที่ดินแดนในประเทศลาวได้ถูกขนานนามว่า “ล้านช้าง” เนื่องจากว่า เป็นดินแดนที่มีภูเขาและมีป่าอยู่มากมายอันเป็นที่อยู่อาศัยของช้าง โดยมีคำที่บ่งบอกถึงนัยนี้ขึ้นได้แก่ คำเรียกว่า “ลาน เลิน” ซึ่งก็คือ สนามเล่นของช้าง โดยจะเรียกว่า “ลานช้าง” แต่ต่อมาจึงถูกเรียกเพี้ยนไปเป็น “ล้านช้าง” คือ มีช้างเป็นล้านๆตัว เขาเสนอว่าด้วยเหตุดังกล่าวน่าจะเป็นสาเหตุให้นักปราชญ์โบราณของลาว ได้บัญญัติศัพท์เป็นภาษาบาลีว่า “กรุงศรีสัตนาคนหุต” คือมีช้างเป็นจำนวนสิบล้าน (อุทัย เทพสิทธา, 2516 : 141-142) คำว่า สัตนาคนหุต มาจากรากศัพท์ภาษาบาลี คือ สตะ + นาคะ + นหุตะ โดย “สตะ” หมายถึง หนึ่งร้อย “นาคะ” หมายถึงช้าง “นหุตะ” หมายถึง หนึ่งหมื่น เมื่อนำมารวมกันจึงแปลว่า ช้างร้อยหมื่นตัว หรือแปลว่า ช้างหนึ่งล้านตัว ส่วนในหนังสือ วัตตะนานุกมพาสาลาว ได้แปลว่า “ล้านช้าง = ชื่อของนครเวียงจันทน์ ในสมัยก่อน แม่น้ำโขง สีสัตตะนาคะนหุต คือ เมืองที่มีช้างถึงล้านตัว” (ทองคำ อ่อนมะณีสนอน, 1992 : 655) หรือ “สัตตะนาคะนหุต คือ ชื่ออาณาจักรล้านช้างหรือเมืองที่มีช้างล้านตัว คือ นครเวียงจันทน์” (ทองคำ อ่อนมะณีสนอน, 1992 : 275) นอกจากนี้ ยังมีทัศนะของ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ที่ได้กล่าวว่า คำว่า “ล้านช้าง” ที่ไม่แน่ว่าอาจจะมีที่มาจากภาษาจีนหรือไม่ กล่าวคือ แม่น้ำโขงถ้าอยู่ในเขตประเทศจีนจะเรียกว่า “หลานซางเจียง” หรือ “แม่น้ำล้านช้าง” และจากเหตุผลดังกล่าวทำให้น่าคิดว่า คำว่าหลานซางน่าจะแผลงมาเป็นชื่อของอาณาจักรล้านช้างซึ่งเป็นชื่อที่เคียงคู่กับล้านนา โดยแยกกันตัวอย่างเดียวกันกับที่อังกฤษมีเมือง “ยอร์ก” ต่อมาได้ไปตั้งเมืองที่สหรัฐอเมริกาว่า “เมืองยอร์กใหม่” (New York) ดูชาญวิทย์ เกษตรศิริ หน้า 57-69 ในสารคดี “แม่น้ำโขง จากอาณาจักรมอญ สู่โลกาภิวัตน์” ปีที่ 19 ฉบับที่ 225 พ.ย. 2546

จากสุโขทัยจะเผยแพร่ไปยังล้านนาด้วย ซึ่งต่อมาล้านช้างก็รับไปจากล้านนาอีกทอดหนึ่ง ไตรภูมิของล้านช้างจึงได้รับอิทธิพลจากสุโขทัยโดยหลักของการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม⁴ ดังที่ สมบูรณ์ สุขสำราญ ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของไตรภูมิล้านช้างกับสุโขทัยว่า

“...ความชอบธรรมตามหลักการทางศาสนาของระบบการปกครองของอาณาจักรล้านช้าง มีลักษณะคล้ายคลึงกับของอาณาจักรสุโขทัย กฎระเบียบทางสังคม การจัดช่วงชั้นทางสังคม และอำนาจทางการเมือง มีลักษณะเช่นเดียวกับสุโขทัย ซึ่งสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนจากตำนานทางศาสนา และความเชื่อทางจริยธรรมในลาวที่ยึดถือแบบอย่างจากไตรภูมิพระร่วงของสุโขทัย โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องสถานะทางสังคมที่ถูกกำหนดโดยกรรมปรากฏอย่างชัดเจนในโลกทัศน์ชาวลาว...”
(สมบูรณ์ สุขสำราญ, 2534: 78)

⁴ ในการพิจารณาเรื่องวัฒนธรรมต่างๆจะมีการพิจารณาถึงองค์ประกอบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น ภาษาพูด ความเชื่อ เครื่องมือเครื่องใช้ ซึ่งแนวคิดที่มีบทบาท 2 แนวคิดก็คือ แนวคิดวิวัฒนาการ และ แนวคิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม

1.) แนวคิดในเรื่องวิวัฒนาการ (Evolutionism) มีมุมมองจากพัฒนาการทางชีวภาพมาเป็นมนุษย์ ที่ได้เปลี่ยนแปลงให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยดูจากเครื่องมือเครื่องใช้ของมนุษย์ และความแตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์และวัฒนธรรมตามเครื่องมือ

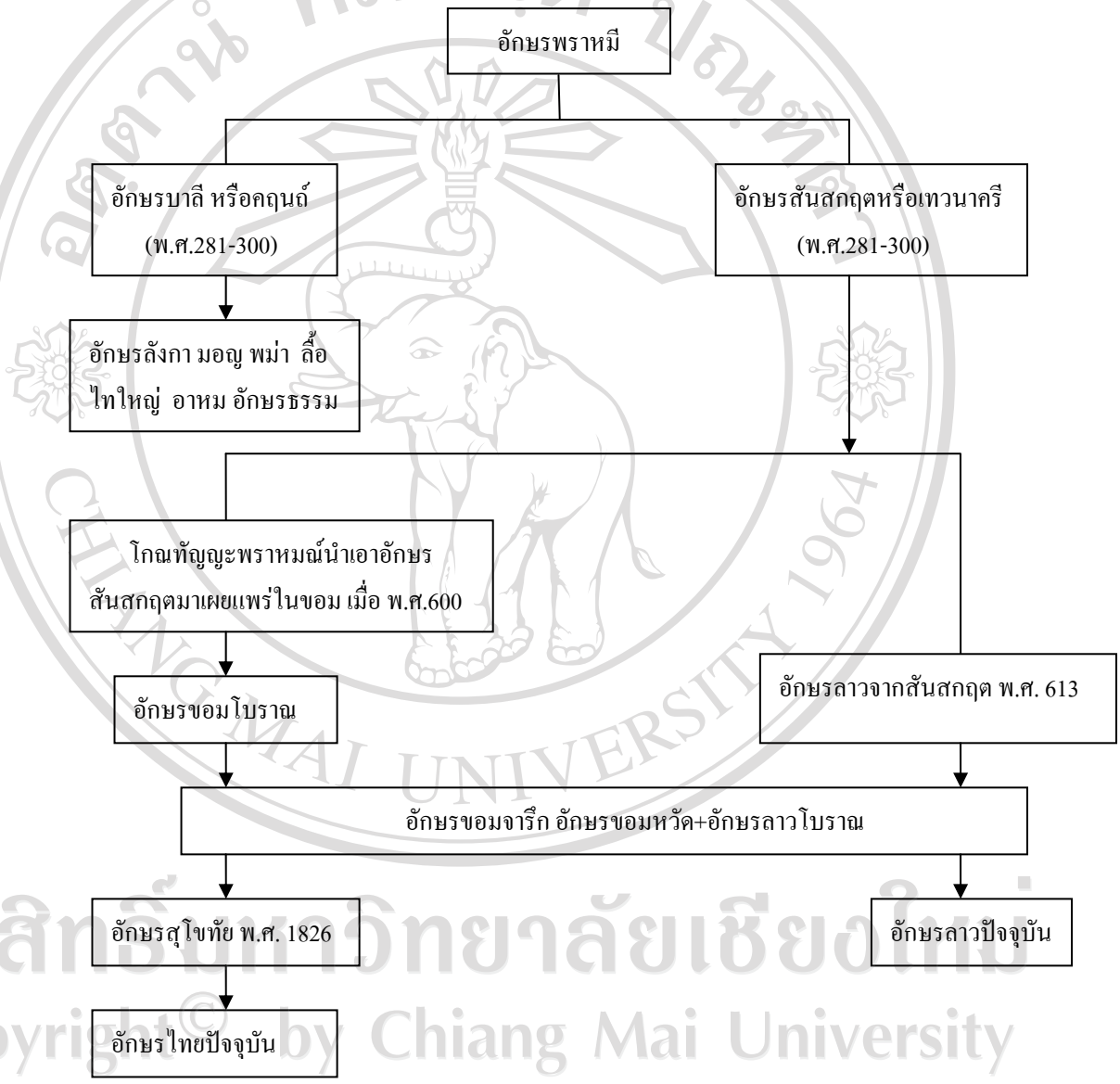
2.) แนวคิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural diffusionism) โดยศึกษาเปรียบเทียบสังคมข้างเคียงในวัฒนธรรม เพื่อให้เห็นทั้งในด้านความเหมือนและความต่างในด้านวัฒนธรรม โดยพิจารณาจากแก่นกลางของวัฒนธรรม (Cultural core) การแพร่กระจายของวัฒนธรรม (อมรา พงศาพิชญ์ , 2542 : 6-7) ทั้งนี้ อมรา พงศาพิชญ์ ได้ตั้งข้อสังเกตในเรื่องของการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมและเขตวัฒนธรรมโดย

1.) สังคมวัฒนธรรมชุดใดชุดหนึ่ง (Cultural complex) จะมีจุดศูนย์กลาง ณ ที่ใดที่หนึ่งแล้วแพร่กระจายวัฒนธรรมโดยรอบพื้นที่เป็นบริเวณกว้าง ทั้งนี้จุดศูนย์กลางของวัฒนธรรม (Cultural core) มีอยู่หลายศูนย์ (ในขณะที่ต่างฝ่ายต่างได้ขยายและแพร่กระจายทางวัฒนธรรม) จึงได้มีการแลกเปลี่ยนและยอมรับซึ่งกันและกัน

2.) สังคมและวัฒนธรรมแต่ละพื้นที่มีทั้งความหลากหลายรูปแบบ วัฒนธรรมแต่ละที่ก็มีลักษณะการเกิดและมีคุณค่าสำหรับสังคมนั้น การเปรียบเทียบลักษณะทางวัฒนธรรมของแต่ละที่ซึ่งเปรียบเทียบว่า วัฒนธรรมของตนดีกว่าอีกวัฒนธรรมหนึ่งจึงไม่เหมาะสม ทั้งนี้การเกิดของวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงมีลักษณะที่เฉพาะตัว

3.) วัฒนธรรมที่แพร่กระจายไปจากศูนย์กลาง เมื่อไปมีปฏิสัมพันธ์กับวัฒนธรรมที่มีอยู่แล้วย่อมมีการเรียนรู้ ยอมรับ และแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ซึ่งในช่วงแรกอาจจะเป็นในลักษณะการยืมวัฒนธรรม (Cultural borrowing) แต่ในระยะยาวต่อมาจึงรับไว้เป็นของตน (Cultural adoption) ทั้งนี้ถ้าวัฒนธรรมทั้งสองชุดมีความต่างกันและต่างฝ่ายไม่ยอมให้อีกฝ่ายหนึ่งครอบงำ ความขัดแย้งทางวัฒนธรรมอาจขยายเป็นสงครามได้ (อมรา พงศาพิชญ์ , 2542 : 15)

เมื่อไตรภูมิของล้านช้างได้รับอิทธิพลจากสุโขทัย โดยผ่านการเผยแพร่ผ่านทางล้านนาอีกทอดหนึ่งนั้น จึงเห็นได้ว่าทั้งล้านนาและล้านช้างมีการแลกเปลี่ยนคัมภีร์ทางศาสนาผ่านตัวอักษรธรรม โดยจารึกอักษรธรรมหากอยู่ในภาคเหนือของไทยจะเรียกว่า *อักษรธรรมล้านนา* *ตัวเมือง* หรือ *ตัวธรรม* แต่ถ้าหากอยู่ในภาคอีสานหรือลาว จะเรียกว่า *อักษรธรรม* หรือ *หนังสือธรรม*

แผนภาพที่ 3.1 แสดงวิวัฒนาการของอักษรในดินแดนทางตอนเหนือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

เขียนได้

ที่มา ประวัติหนังสือลาว โดย สีลา วีระวงส์ ,2526 หน้า 8

นอกจากคัมภีร์ทางศาสนาแล้ว อาณาจักรล้านช้างยังมีการแลกเปลี่ยนทางศิลปะและวัฒนธรรมกับเพื่อนบ้านด้วย โดยศิลปะลาวในยุคโบราณได้รับแนวคิดและอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาอันมีวัดเป็นศูนย์กลางในการบ่มเพาะศิลปะ ซึ่งวัดเป็นแหล่งเล่าเรียนศึกษามาแต่ยุคโบราณ ประชาชนทั่วไปได้อาศัยการบวชและศึกษาวิชาการ-ศิลปะต่างๆ ทั้งนี้ศิลปะต่างๆของลาวมักจะมาจากพุทธประวัติ โดยนำแนวคิดนั้นมาประดิษฐ์เป็นรูปต่างๆ เช่น เมฆลา อสูร เทพ เทวดาต่างๆ เพื่อนำมาเป็นองค์ประกอบให้ดูสวยงามยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังได้นำลวดลายจากชาติเพื่อนบ้านมาผสมผสานกัน รูปสัตว์ต่างๆในวรรณคดีของลาวมักจะมีที่มาจากสิ่งๆที่พบเห็นในชีวิตประจำวัน เช่น นาค ได้แนวคิดมาจากงู หนุมานได้แนวคิดมาจากลิง (บุญเลิง เว็นวิลาวง , 2522 : 18-19)

ในทัศนะของ ชอง บวสเซลีเยร์ (Jean Boisselier) ได้กล่าวว่า ลวดลายเครื่องตกแต่งของสถาปัตยกรรมของลาวส่วนใหญ่ จะใช้ปูนปั้นสำหรับวิหาร ไม้สำหรับหน้าบัน (หน้าจั่ว) ทวยและประตู ลวดลายดังกล่าวก็ใช้ลักษณะที่ได้ต้นแบบมาจากพืชและรูปคนตามเทพนิยายซึ่งยืมมาจากคติไตรภูมิทางพุทธศาสนา หรือมีจะนั้นก็มาจากมหากาพย์ในศาสนาพราหมณ์ (สุภัทรดิศ ดิศกุล , 2540 : 354) นอกจากนี้พุทธศิลปะลาวโดยทั่วไปนอกจากจะได้รับอิทธิพลจากประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ล้านนา และสุโขทัยทางด้านสถาปัตยกรรมแล้ว ในด้านพุทธปฏิมากรรมก็ยังมีค่านิยมพระพุทธรูปทรงเครื่อง⁵ และพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร อันเป็นรูปแบบศิลปะรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้วย (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ , 2544 : 182)

ในส่วนของวัดวาอารามโดยเฉพาะในหลวงพระบาง บวสเซลีเยร์ กล่าวว่า มีรูปแบบทางศิลปะอยู่ 3 รูปแบบ คือ แบบหลวงพระบาง แบบเชียงขวาง และแบบเวียงจันทน์ โดยศิลปะแบบเชียงขวางและหลวงพระบางมีอิทธิพลของล้านนาเกือบอยู่มาก ส่วนเวียงจันทน์มีอิทธิพลของอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ , 2544 : 138-141) โดยทั้ง 3 แบบ เกิดจากการแลกเปลี่ยนทางศิลปะกับประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ล้านนา สิบสองปันนา และประเทศใกล้เคียงที่มีพื้นฐานศาสนาพุทธนิกายเถรวาท โดยมีการแลกเปลี่ยนศิลปะกันไปมากับสยามและกัมพูชาอีกด้วย นอกเหนือจาก

⁵ ในความเป็นจริงแล้ว ประวัติศาสตร์การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องมีที่มาจากอินเดียสมัยปาละ อย่างน้อยในพุทธศตวรรษที่ 14-17 นอกจากในอินเดียแล้ว ยังปรากฏพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะของ สุโขทัย ขอม ล้านนา อยุธยา ซึ่งคิดการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอันเป็นคติของมหายาน มีแนวคิดในการสร้างหลายๆแนวคิด อันได้แก่ 1.) แนวคิดว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นเจ้าของมาก่อน จึงมีศักดิ์ที่สามารถทรงเครื่องแบบจักรพรรดิได้ 2.) แนวคิดที่เชื่อว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นจักรพรรดิราช คือ ราชาเหนือราชาทั้งหลาย 3.) แนวคิดว่าพระพุทธเจ้าเป็นจักรพรรดิราช (พระอาทิตย์เจ้า) อันเป็นคติที่เกี่ยวข้องกับมหายาน 4.) แนวคิดชมพุดีสูตร หรือพระพุทธเจ้าปางทรมานพญามหามพ โดยที่มีมาจากพญามหามพเชื่อว่าตนเป็นจักรพรรดิที่ยิ่งใหญ่กว่าใครๆ พระพุทธองค์จึงทรงสั่งสอนโดยการนมัสตราพระพุทธรูปให้ทรงเครื่องอย่างจักรพรรดิ เพื่อแสดงให้เห็นเหนือกว่าพญามหามพ ต่อมาพญามหามพจึงยอมรับและฟังธรรมของพระพุทธเจ้า 5.) แนวคิดพระอนาคตพุทธเจ้า คือ พระศรีอาริยมตไตรย (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2548: 163)

นั้นลวดลายดอกดวงต่างๆอันเป็นส่วนประกอบในวิคตอเรียล ได้ถือรูปแบบมาจากที่ต่างๆ เช่น มาจากรูปสัตว์ในวรรณคดีไตรภูมิ เช่น ครุฑ หงส์ นาค เทพเทวา ฯลฯ

3.2 เอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับการเข้ามาของลัทธิจักรวรรดินิยม

เมื่อจีนพ่ายแพ้สงครามฝิ่น (ค.ศ. 1841-1842) ให้กับอังกฤษแล้ว อังกฤษได้บีบให้จีนต้องจ่ายค่าปฏิกรรมสงครามรวมไปถึงการทำสนธิสัญญาต่างๆกับอังกฤษ ทั้งนี้ในสนธิสัญญาได้บังคับให้จีนต้องเปิดเมืองท่าต่างๆ ให้แก่สินค้าของอังกฤษรวมถึงต้องยกเกาะฮ่องกงให้กับอังกฤษปกครองด้วย⁶ โดยเหตุที่อังกฤษสามารถทำการค้าขายและมีอิทธิพลกับจีน อังกฤษจึงสามารถควบคุมตลาดที่ใหญ่ที่สุดในเอเชียได้ นอกจากนี้ยังใช้ฮ่องกงเป็นประตูไปสู่จีนได้อีกทางหนึ่ง ด้วยเหตุปัจจัยดังกล่าวจึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ฝรั่งเศสต้องการยึดครองเวียดนามให้เป็นฐานทางเศรษฐกิจของฝรั่งเศสในภาคพื้นตะวันออกไกล เพื่อที่จะแข่งขันกับฮ่องกงของอังกฤษ⁷ (อานันท์ธนา เมฆานนท์, 2547 : 15)

อนึ่ง การที่ฝรั่งเศสขยายอาณานิคมมายังอินโดจีน ยังมีเหตุปัจจัยภายในของฝรั่งเศสด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพ่ายแพ้สงครามของฝรั่งเศสต่อเยอรมันในสงคราม Franco-Prussian war เมื่อปี ค.ศ. 1870 (พ.ศ. 2413)⁸ ดังที่ Grant Evans กล่าวว่า

“...การ “สูญเสีย” ดินแดนอัลซาส-ลอร์เรนในสงครามระหว่างฝรั่งเศสและเยอรมนีเมื่อปี 1870 เป็นเหตุการณ์สำคัญที่ช่วยกระจายลัทธิชาตินิยมของฝรั่งเศส และเป็นการเสียหายอย่างหนักของฝรั่งเศส แนวคิด “ดินแดนที่สูญเสียไป” ถูกนำไปใช้ในภูมิภาคอินโดจีน...การขยายอาณานิคมเป็นโอกาสที่จะเพิ่มพูนพื้นที่อำนาจและเกียรติยศของประเทศ นักชาตินิยมหัวรุนแรงมักเป็นผู้ที่สนับสนุนการขยายอาณานิคมอย่างแท้จริง เอาจัง โดยแสดงเหตุผลว่าเป็นการกระทำอันสมควรเพราะเป็นการเชิดชูเกียรติยศของฝรั่งเศส บางคนได้รับการผลักดันจากความปรารถนาที่จะ

⁶ สนธิสัญญาฉบับดังกล่าว คือ สนธิสัญญานานกิง ในสัญญาระบุว่า จีนต้องเปิดเมืองท่าเซี่ยงไฮ้ หนิงโป ฟูโจว เซี่ยเหมิน ให้แก่ อังกฤษค้าขายได้โดยเสรี

⁷ ส่วนสาเหตุอื่นก็ได้แก่ ความขัดแย้งที่ราชสำนักของเวียดนามปราบปรามผู้เข้ารีตเป็นคริสต์ศาสนิกชนรวมถึงบาทหลวงฝรั่งเศสด้วย ปัญหาดังกล่าวได้ยืดเยื้อขัดแย้งจนกลายเป็นอีกสาเหตุหนึ่งให้ฝรั่งเศสต้องยึดครองเวียดนาม

⁸ เป็นสงครามที่ฝรั่งเศสประกาศกับปรัสเซีย (ภายหลังถูกเรียกว่าเยอรมัน) ผลของสงครามปรากฏว่าฝรั่งเศสประสบความพราชัยต่อปรัสเซียที่เมือง Sedan และผลจากการพ่ายแพ้สงครามของฝรั่งเศสดังกล่าว เป็นผลให้ไปเดือนที่ 3 ต้องสละราชบัลลังก์จักรพรรดิแห่งฝรั่งเศส ต่อมาพระองค์ทรงเสด็จลี้ภัยไปอยู่ในอังกฤษและสิ้นพระชนม์ที่นั่นในปี ค.ศ. 1873

โดดเด่นกว่ามหาอำนาจยุโรปอื่นๆ โดยเฉพาะอังกฤษเนื่องจากพลวัตสำคัญอันหนึ่งของระบบอาณานิคม คือการริบฉกฉวยเอาดินแดนก่อนที่คู่แข่งจะได้ไป...ฝรั่งเศสยังมีภาระมากกว่านั้นอีก...ฝรั่งเศสถือว่าตนมีพันธะทางคุณธรรมที่จะต้องเผยแพร่หลักการของการปฏิวัติ ได้แก่ เสรีภาพ เสมอภาคและภราดรภาพ ซึ่งฝรั่งเศสถือว่าเป็นหลักการสากลให้กระจายไปทั่วโลก...” (แกรนท์ อีแวนส์ , 2549 : 49)

ฉะนั้นฝรั่งเศสจึงต้องแสวงหาเมืองท่าในอินโดจีน เพื่อใช้เป็นฐานสำหรับการขนส่งสินค้าในการแข่งขันกับอังกฤษ แต่ก่อนหน้านั้นในช่วงปี ค.ศ. 1858 (พ.ศ. 2401) ฝรั่งเศสได้ส่งเรือสำรวจมายังเมืองท่าคานังของเวียดนาม ซึ่งในขณะนั้นคานังยังเป็นเมืองปิดของราชสำนักเวี ต่อมาได้มีการปะทะกันระหว่างเวียดนามกับฝรั่งเศส แต่ในที่สุดฝรั่งเศสได้ถอนตัวออกไป ต่อมาในปี ค.ศ. 1861 (พ.ศ. 2404) ฝรั่งเศสสามารถยึดครองไซ่ง่อนได้ และจากจุดนี้เองที่เป็นจุดเริ่มต้นต่อไปของฝรั่งเศสในการผนวกโคชินจีนต่อไป⁹

ไซ่ง่อนไม่เพียงแต่เป็นเมืองท่าที่เหมาะสมเท่านั้น แต่ยังเป็นเส้นทางไปสู่จีนตอนใต้ได้อีกด้วย โดยในปี ค.ศ. 1866 (พ.ศ. 2409) ได้มีคณะสำรวจเส้นทางอันมีชื่อเสียงของฝรั่งเศส คือคณะของ

⁹ จากพฤติการณ์ของอังกฤษและฝรั่งเศสที่กล่าวข้างต้น หลง สุนทรวาณิชย์ ได้ให้ลักษณะของลัทธิจักรวรรดินิยมอันมีลักษณะ 4 ประการ กล่าวคือ 1.) เหตุผลทางเศรษฐกิจ 2.) ปรัชญาทางสังคมแบบดาร์วิน (Social Darwinism) 3.) ความมั่นคงและยุทธศาสตร์ 4.) ลัทธิเสรีนิยม กล่าวคือ เหตุผลทางเศรษฐกิจจากลัทธิจักรวรรดินิยม จะนำมาซึ่งวัตถุประสงค์ต่างๆ เช่น ข้าว ดีบุก ยางพารา นอกจากนี้อาณานิคมยังเป็นแหล่งระบายสินค้าอุตสาหกรรมด้วย ส่วนธรรมชาติของการต่อสู้เพื่อการอยู่รอดได้เป็นตัวสนับสนุนให้การขยายของลัทธิจักรวรรดินิยมขยายตัว ส่วนเรื่องของความมั่นคงทางยุทธศาสตร์ การมีอาณานิคมจะเป็นฐานของการขยายสินค้าทางอุตสาหกรรมจากเมืองแม่ ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่ชาติมหาอำนาจจะต้องปกป้องผลประโยชน์ของตนในดินแดนอาณานิคมนั้นๆ ส่วนประการสุดท้ายก็คือมีการให้น้ำหนักกับความคิดเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมดังกล่าวในแง่ของกระบวนการปลดปล่อยแรงงานจาก ไพร่ ทาส ไปสู่แรงงานเสรี จากผลของ 4 ประการดังกล่าวจะก่อเกิดรูปแบบของรัฐแบบใหม่ โดยประเทศแม่จะสร้างการปกครองอาณานิคมบนฐานของรัฐแบบใหม่ กล่าวคือ การมีรัฐที่มีอำนาจเหนือดินแดน มีเขตแดนชัดเจนโดยใช้ลักษณะทางธรรมชาติของภูมิประเทศ เช่น ภูเขา แม่น้ำ ฯลฯ แล้วจึงสถาปนาอำนาจจากศูนย์กลางไปยังพื้นที่อื่นๆในเขตแดนที่ชัดเจนนั้นๆ สิ่งนี้เมืองแม่ทำไม่ว่าเป็นผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (ของเมืองแม่) ความมั่นคงทางศีลธรรมจะนำไปสู่สิ่งที่เรียกว่า เครือข่ายทางเศรษฐกิจ ทางการผลิต การตลาด ทางวัฒนธรรม ทางการบริหาร การขนส่ง การศึกษา สวัสดิการ และจากที่กล่าวมานี้เอง จะนำไปสู่ความเป็นชาติ (Nation) ต่อไป หลง ยังให้ข้อสังเกตอีกด้วยว่า ในการปฏิรูปของสยามในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แท้ที่จริงแล้วก็คือการเลียนแบบจากวิธีการจัดการของอาณานิคม โดยสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้นในสยามในสมัยนั้น ไม่ว่าจะเป็นโรงพยาบาลศิริราช โรงเรียน พิพิธภัณฑสถาน คลอง เส้นทางรถไฟ การปกครองรูปแบบเทศาภิบาล ล้วนลอกรูปแบบของอาณานิคม ดูคำอภิปรายของ หลง สุนทรวาณิชย์ ได้ใน “รัชกาลที่ 5 สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป” ใน ชาวนิวทรี เกษตรศิริ และ อรอนงค์ ทิพย์พิมล (บรรณาธิการ) , 2547 : 269-273)

Francis Garnier ได้ทำการสำรวจเส้นทางซึ่งต่อมาเขาได้รายงานในตอนปี ค.ศ.1868 (พ.ศ. 2411) ว่าแม่น้ำโขงยาวกินไปและมีอุปสรรคมาก ต่อมาโครงการต่างๆของฝรั่งเศสที่ดำเนินไว้จำเป็นต้องระงับไป อันเนื่องมาจากสงครามฟรังโก-ปรัสเซีย (Franco-Prussian War) ในปี ค.ศ. 1870 ดังที่กล่าวข้างต้น อันเป็นผลที่ทำให้โครงการสำรวจต่างๆต้องยุติลงไปในระยะหนึ่ง

ครั้นต่อมาในปี ค.ศ. 1882 (พ.ศ. 2425) ฝรั่งเศสในยุคสาธารณรัฐสามารถยึดครองปากแม่น้ำดังกล่าวได้ ส่วนปีต่อมาใน ค.ศ.1883 (พ.ศ. 2426) อันนัมถูกยึดครองด้วย ดังนั้นเมื่อฝรั่งเศสยึดครองเวียดนามได้ทุกภาคส่วนแล้ว จึงหลีกเลี่ยงมิได้ที่ฝรั่งเศสจะต้องยึดครองลาว การที่ฝรั่งเศสยึดครองลาวนอกจากเหตุผลเรื่องของการเข้าไปตลาดจีนตอนใต้แล้ว ลาวยังเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญด้านการเมืองเพื่อป้องกันอิทธิพลของอังกฤษและสยามด้วย ฝรั่งเศสได้ตั้งให้ลาวเป็นแคว้นที่ห้า นอกจาก ตั้งเกีย โคชินจีน อันนาม และกัมพูชา นอกจากนี้ลาวยังเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญในกรณีที่ดินแดนดังกล่าวทั้ง 4 อันได้แก่ ตั้งเกีย โคชินจีน อันนาม กัมพูชา กระด้างกระเดื่อง หรือต่อต้านอำนาจของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสจะได้ใช้พื้นที่ของลาวเป็นฐานที่มั่นในการตอบโต้กลับไปปราบปรามกลุ่มกบฏเหล่านั้นได้ (ทองสา ไชยะวงคำดีและคณะ, 1989 :10)

ในส่วนของอังกฤษ โดยเฉพาะในช่วงปี ค.ศ. 1886 (พ.ศ. 2429) สามารถยึดครองพม่าตอนเหนือได้ขณะที่ปีเดียวกันนั้นเองสยามได้ส่งกองทหารไปปราบฮ่อในลาว¹⁰ ทำให้ฝรั่งเศสตระหนักดีว่าทั้งสยามและอังกฤษจะเป็นอุปสรรคใหญ่แก่ตน จนเมื่อสยามถอนทหารออกไปแล้วในปี ค.ศ. 1887 (พ.ศ. 2430) Deo Van Tri หัวหน้าฮ่อพร้อมด้วยพลพรรคราว 600 คน ได้บุกเข้ามาโจมตีและปล้นสดมภ์นครหลวงพระบาง รวมไปถึงการลักลอบเผาพระราชวังที่หลวงพระบางด้วย ส่วนสาเหตุดังกล่าว Grant Evans กล่าวว่า ที่ Deo Van Tri กระทำการเช่นนั้น ก็เพราะสยามได้ดำเนินการจับตัวบุตรชายคนเดียวของเขากลับไปยังกรุงเทพฯด้วย จึงเป็นเหตุให้เขาได้ตอบโดยการโจมตีหลวงพระบาง (แกรนท์ อีแวนส์ , 2549 : 39)

อ็อกุสต์ ปาวี (Auguste Pavey) ซึ่งขณะนั้นอยู่ในระหว่างการสำรวจเส้นทางในลาวครั้งแรก สามารถช่วยชีวิตของเจ้ามหาชีวิตอุ้นคำจากพระราชวังที่ถูกเผาผลาญได้ และด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้เจ้ามหาชีวิตอุ้นคำและปาวี มีสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกัน ต่อมาด้วยอิทธิพลของ ปาวี รัฐบาลฝรั่งเศสได้เห็นด้วยกับข้อเสนอของเขาในการสำรวจลุ่มน้ำโขงของลาวในปี ค.ศ. 1889-1891(พ.ศ.2432-2434) โดยให้การสนับสนุนด้วยการส่งเจ้าหน้าที่กว่า 20 คนพร้อมทั้งเงินสนับสนุนอีกจำนวนหนึ่ง ในการ

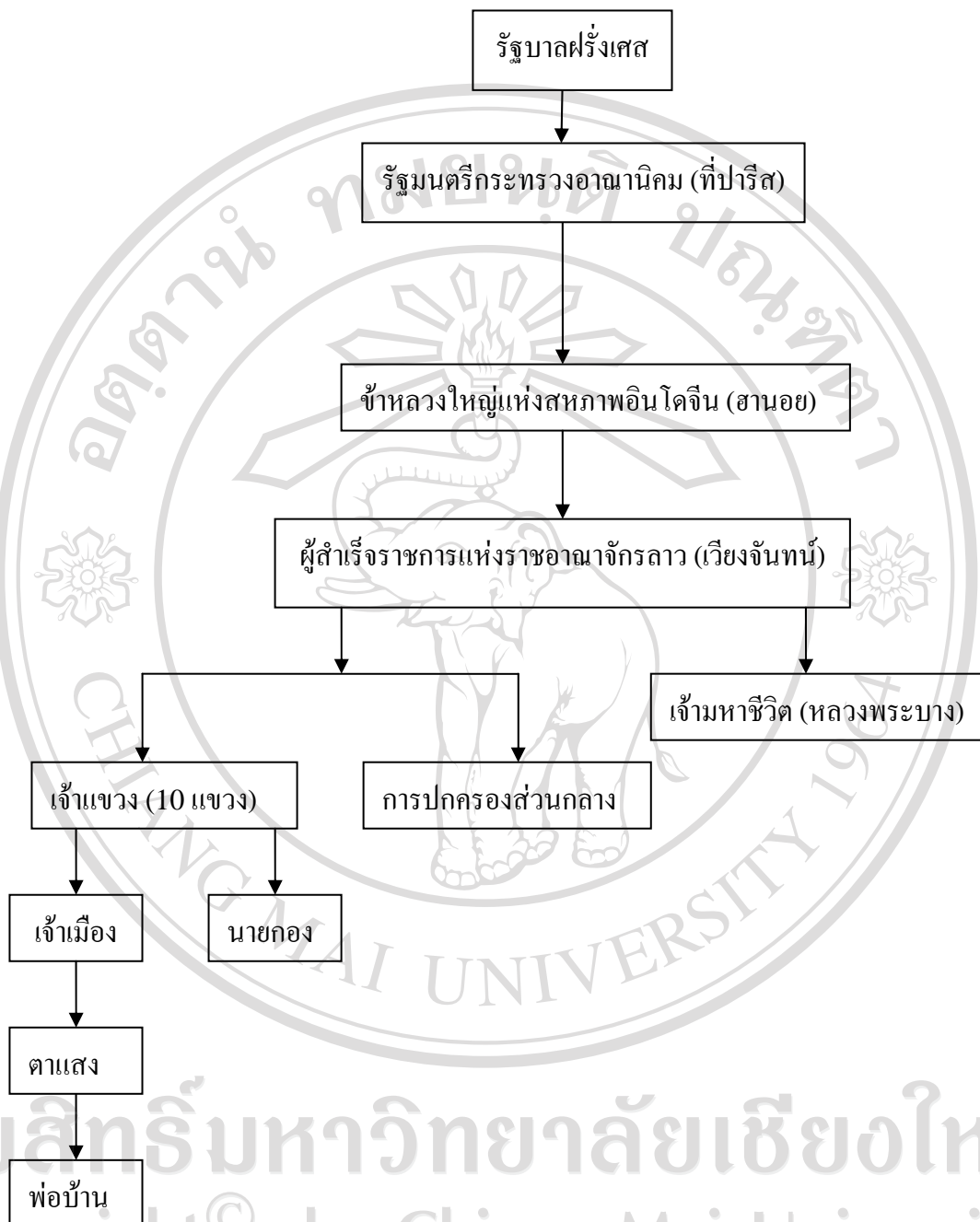
¹⁰ ในปี ค.ศ.1886 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชโองการ ให้ส่งทหารไปปราบฮ่อที่มณฑลยูนนานที่ชายพระราชอาณาจักรในแถบเชียงขวางและสิบสองจุไทย ฯลฯ

สำรวจครั้งนี้ได้สำรวจทุกแง่มุมของลาวไม่ว่าจะเป็นผลผลิตและภูมิศาสตร์ คณะสำรวจดังกล่าวได้มาก่อนสร้างระบบสาธารณูปโภคและได้สร้างสัมพันธไมตรีทางการเมืองกับผู้นำท้องถิ่นของลาวอีกด้วย

จนกระทั่งในปี ค.ศ. 1892 (พ.ศ. 2435) จากข้อตกลงที่อังกฤษให้สัญญากับฝรั่งเศสว่า จะวางตัวนิ่งเฉยหากฝรั่งเศสทำการยึดครองลาว ด้วยเหตุดังกล่าวจึงนำไปสู่กรณีพิพาททางชายแดนระหว่างสยามกับฝรั่งเศส จนในที่สุดฝรั่งเศสได้ส่งเรือรบสามลำปิดปากอ่าวแม่น้ำเจ้าพระยาในวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 จนนำมาสู่การที่สยามต้องเสียดินแดนประเทศราชลาวให้กับฝรั่งเศสในปี ค.ศ. 1893 (พ.ศ. 2436) ในที่สุด

3.3 อิทธิพลของฝรั่งเศสต่อชนชั้นนำของลาว

เมื่อลาวตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส ตามสนธิสัญญาที่ลงนามกันระหว่างสยามกับฝรั่งเศส ในวันที่ 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 แล้ว อิทธิพลของฝรั่งเศสได้เข้ามาแย่งราชสำนักของเจ้ามหาชีวิต และการที่เจ้ามหาชีวิตหลวงพระบางต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากฝรั่งเศสทุกด้าน จึงทำให้เกิดช่องว่างระหว่างราชสำนักลาวที่หลวงพระบาง และประชาชนลาวในส่วนต่างๆ ให้ปรากฏขึ้นเป็นลำดับ โดยในช่วงต้นที่ลาวตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสจะเป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปว่า หลวงพระบางเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสอย่างไม่เป็นทางการ ทั้งนี้ฝรั่งเศสได้แบ่งลาวออกเป็น 2 ส่วน คือ ลาวส่วนเหนือและใต้ ส่วนเหนือคือ หลวงพระบางและหกแขวงรอบๆ อยู่ในอารักขาของฝรั่งเศส นอกเหนือจากนั้นให้ตกเป็นอาณานิคมโดยตรงของฝรั่งเศส

แผนภาพที่ 3.2 แสดงสายการบังคับบัญชาการบริหารลาว

ทั้งนี้ก่อนหน้านั้นเจ้ามหาชีวิตในหลวงพระบางซึ่งถูกจำกัดอำนาจลง ได้พยายามเรียกร้องสิทธิในการเป็นรัฐในอารักขาของตนขึ้น โดยก่อนหน้าปี ค.ศ. 1899 (พ.ศ. 2442) ได้เคยมีการตกลงทำสัญญากันขึ้นในวันที่ 3 ธันวาคม ค.ศ. 1895 (พ.ศ. 2438) แต่ปรากฏว่าสัญญาฉบับดังกล่าว ผู้แทนราษฎร

ของฝรั่งเศสมีมติไม่ให้ผ่านสภาจึงยังไม่ได้มีการลงนามกัน ระยะเวลา ปอล ดูแม (Paul Doumer) ข้าหลวงใหญ่แห่งสหภาพอินโดจีน มีคำสั่งลงวันที่ 19 สิงหาคม ค.ศ.1899 ให้ลดฐานะลาวเป็นเพียงแคว้นที่ 5 ของอินโดจีน แต่ปรากฏว่าได้รับการคัดค้านจำนวนมาก เขาจึงได้เลิกตั้งคำสั่งดังกล่าว และได้เปลี่ยนไปเป็นใช้วิธีรวมลาวที่แบ่งเป็น 2 ภาค (ภาคเหนือและภาคใต้) ให้เป็นหนึ่งเดียวโดยมีเมืองหลวงอยู่ที่นครเวียงจันทน์ ¹¹(ทองสา ไชยวงคำดีและคณะ, 1989 : 17) ในขณะเดียวกัน เมื่อรูปการณ์เป็นดังกล่าว เจ้ามหาชีวิตจึงได้ทำสัญญาต่อเป็นฉบับที่ 2 เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1914 (พ.ศ. 2457) โดยมีการทำสัญญาระหว่างเจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวงศ์ ¹² กับผู้สำเร็จราชการฝรั่งเศสประจำแคว้นลาว แต่ก็ไม่สามารถผ่านสภาได้อีก จนในท้ายที่สุดได้มีการทำสัญญาเป็นครั้งที่ 3 เมื่อวันที่ 24 เมษายน ค.ศ.1917 (พ.ศ. 2460) ในครั้งนั้นมีการแก้ไขรายละเอียดในสัญญาหลายครั้ง จนในที่สุดได้มีการตกลงให้พระราชอาณาจักรหลวงพระบางเป็นรัฐในอารักขา โดยสภาของฝรั่งเศสได้ผ่านให้ใช้เป็นกฎหมายได้ในปี ค.ศ. 1926 (พ.ศ. 2469) ¹³(ทองสา ไชยวงคำดีและคณะ, 1989 : 16)

เจ้ามหาชีวิตลาวที่หลวงพระบาง ให้ความสำคัญที่จะปกป้องในความเป็นราชอาณาจักรของพระองค์น้อยมาก ดังจะเห็นได้จากพระจริยาวัตรของเจ้ามหาชีวิตที่ยังคงมุ่งแต่การประกอบพระราชพิธีต่างๆและมักจะอยู่แต่ในราชสำนักเท่านั้น ทั้งนี้ทางฝรั่งเศสเป็นผู้สนับสนุนเงินเดือนและค่าใช้จ่ายส่วนพระองค์ รวมถึงได้ช่วยก่อสร้างพระราชวังหลวงพระบางหลังใหม่ (ปัจจุบันคือ หอพิพิธภัณฑสถานเมืองหลวงพระบาง) แทนหลังเก่าที่ได้ถูกเผาผลาญไปในปี ค.ศ. 1887 เมื่อฮ่อบุกเข้ามาเผาเจ้ามหาชีวิตมีความภักดีอยู่กับฝรั่งเศสด้วยเหตุผลที่ต้องการป้องกันตนเองจากการคุกคามของจีน (ฮ่อ) และเวียดนามรวมทั้งสยามด้วย ต่อมาด้วยการช่วยเหลือของฝรั่งเศส เจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวงศ์จึงได้

¹¹ ฝรั่งเศสได้มีการฟื้นฟูเวียงจันทน์เป็นเมืองหลวงอีกครั้งหนึ่งในปี ค.ศ. 1899 ในระยะเวลาต่อมาได้มีเสียงเรียกร้องให้มีการฟื้นฟูเชื้อสายราชวงศ์ของเวียงจันทน์ ทางฝรั่งเศสจึงได้แต่งตั้งเจ้าเพชรราชเป็นเจ้าราชภาคิไนยเมื่อปี ค.ศ. 1914 ต่อมาเจ้าเพชรราชยังได้ดำรงตำแหน่งในคณะรัฐบาลแคว้นลาวด้วย

¹² ลาวในยุคของเจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวงศ์กอบปัญหาให้กับฝรั่งเศสน้อยมาก เพราะพระองค์เองในช่วงที่ยังทรงดำรงตำแหน่งเป็นมกุฎราชกุมารก็ทรงได้รับการศึกษาจากฝรั่งเศส ต่อมาในปี ค.ศ. 1904 พระองค์ทรงกลับมาครองราชสมบัติที่หลวงพระบางโดยทรงยอมรับการมีอำนาจเหนือกว่าของฝรั่งเศสทุกด้าน (Foreign Area Studies, 1985: 33)

¹³ การปกครองดังกล่าวถือว่ามีพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียว คือ เจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวงศ์ ซึ่งถือว่าเป็นชาวลาวเพียงคนเดียวเท่านั้นที่มีตำแหน่งสูงสุด ส่วนตำแหน่งอื่นๆที่สำคัญก็ล้วนแล้วแต่เป็นชาวฝรั่งเศส ฝรั่งเศสให้การยอมรับว่าพระองค์เป็นตัวแทนของชาวลาวทั้งหมด แต่โดยแท้จริงแล้ว “พระราชอำนาจของพระองค์ ไม่ใคร่จะข้ามเลยออกมานอกกำแพงพระราชวังมากนัก” (อ้างถึง W.G. Burchett, Mekong Upstream : A Visit to Laos and Cambodia อ้างใน พันธุ์สุริย์ อดาว์วัลย์ , 2513 : 4)

เป็นพระมหากษัตริย์องค์แรกของพระราชอาณาจักรลาวทั้งหมด โดยทรงอยู่ใต้ระบอบรัฐธรรมนูญในปี ค.ศ. 1947 (พ.ศ. 2490) ¹⁴

สิ่งหนึ่งที่ยืนยันถึงความภักดีของเจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวงศ์ต่อฝรั่งเศส ได้ปรากฏอยู่ในบันทึกจำนวนมากมายของข้าราชการชาวฝรั่งเศส ซึ่งในทัศนะของ Grant Evans กล่าวว่า พระองค์ทรงมีความประทับใจส่วนพระองค์ต่อฝรั่งเศส ดังความในพระราชสาส์นตอบกลับตอนหนึ่ง หลังจากทีภรรยาหม้ายของ ออกุสต์ ปาวี ได้ส่งจดหมายมาแสดงความยินดีเนื่องในโอกาสที่ พระองค์ทรงได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ Grand Croix de la Le'gion d' Honneur มีความว่า

“...ข้าพเจ้ามีความนับถืออย่างลึกซึ้ง และอย่างสำนึกในบุญคุณต่อสามีของท่าน ผู้ซึ่งทุกคนในโลกตระหนักดีว่าเป็นมิตรสนิทของพระเจ้าอูนคำ พระอัยกาของข้าพเจ้า สามีของท่านรักราชอาณาจักรของข้าพเจ้าด้วยความจริงใจ ท่านปาวีรู้จักประเทศลาวในทุกแง่มุม เนื่องจากท่านได้ศึกษาจากการมาประจำอยู่ที่นี้ ท่านได้นำลาวเข้าไปอยู่ภายใต้อารักขาของประเทศฝรั่งเศสที่ยิ่งใหญ่ หลังจากได้รับความเห็นชอบจากพระอัยกาของข้าพเจ้า...” (อ้างถึง Letter : Sa Majeste' Sisavong-Vong, Roi de Luang-Prabang a Madame Auguste Pavie a' Paris, le 8 October, 1927, held in the Center de Archives d' Outre-Mer, Aix en Province, France อ้างใน แกรนท์ อีแวนส์ , 2549 : 71)

ต่อมาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (ค.ศ. 1947) เจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวงศ์ได้ทรงดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์แห่งพระราชอาณาจักรลาวทั้งหมด แต่แทนที่พระองค์จะประทับอยู่ในเวียงจันทน์ซึ่งเป็นศูนย์กลางในการปกครองของประเทศ พระองค์กลับประทับอยู่ที่หลวงพระบาง ซึ่งขัดแย้งกันอย่างสิ้นเชิงกับการบริหารส่วนราชการในรูปแบบใหม่ที่เวียงจันทน์ สิ่งนี้เปรียบเสมือนราชสำนักและราชการอยู่กันคนละส่วน (Grant Evans , 1998 : 91,96)

ในการบรรยายครั้งหนึ่งเกี่ยวกับพระจริยวัตรของเจ้ามหาชีวิตลาวโดย พระมหาจันลาตันบัวลี พระสงฆ์ชาวลาวที่ได้ลี้ภัยมาอยู่ที่ฝั่งไทยได้กล่าวเอาไว้ในครั้งหนึ่งว่า ขณะที่ราษฎรลาวโดยทั่วไปมีความจงรักภักดีต่อเจ้ามหาชีวิต แต่ในขณะเดียวกันก็รู้สึกเหมือนห่างเหินกับเจ้ามหาชีวิต

¹⁴ ก่อนปี ค.ศ. 1947 เจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวงศ์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์เฉพาะที่พระราชอาณาจักรหลวงพระบาง (Royaume du Luang Prabang) เท่านั้น

“...พระราชวงศ์ของลาวมีมาไม่ต่ำกว่า 600 ปี แต่มีสิ่งหนึ่งที่แตกต่างกันระหว่างเจ้ามหาชีวิตของลาวกับพระมหากษัตริย์ของไทยในด้านพระจริยาวัตรของพระองค์ กล่าวคือ เจ้ามหาชีวิตของลาว มักไม่มีใครเสด็จเยี่ยมราษฎรของพระองค์ ส่วนใหญ่แล้วพระองค์จะอยู่แต่ในราชสำนักของพระองค์¹⁵ จึงเป็นเหตุให้ราษฎรลาว ไม่รู้สึกถึงความใกล้ชิดในด้านจิตใจกับเจ้ามหาชีวิต ซึ่งต่างกับพระมหากษัตริย์ของไทย อาตมาเป็นชาวลาวไม่เคยได้พบเห็นเจ้ามหาชีวิตเลยสักครั้ง แต่กับพระมหากษัตริย์ไทย อาตมาได้พบเห็นในหลายโอกาส...” (อ้างถึง Canla Tanbuali, Maha The State of Buddhism religion in the Lao People's Democratics Republic อ้างใน Grant Evans , 1998 : 97)

ด้วยเหตุดังกล่าวจึงไม่น่าแปลกใจว่า เหตุใดจึงเกิดความเห็นห่างระหว่างเจ้ามหาชีวิตของลาวกับราษฎรของพระองค์

ทั้งนี้ Grant Evans ได้ตั้งข้อสังเกตว่าในขณะที่ประเทศสยามได้พยายามรวมศูนย์อำนาจต่างๆ มาสู่ศูนย์กลางของประเทศในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ต่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเนื่องมาจากแนวคิดเรื่องรัฐชาติ และการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกนั้น ในทางตรงกันข้าม พระราชอาณาจักรลาวที่ปกครองโดยฝรั่งเศสได้ถูกจัดการบริหารส่วนราชการแบบอาณานิคมโดยให้เวียงจันทน์เป็นศูนย์กลางในการบริหารงาน และขึ้นโดยตรงกับกระทรวงอาณานิคมของฝรั่งเศส ฉะนั้น เวียงจันทน์จึงไม่เกี่ยวข้องกับหลวงพระบาง นอกจากนี้ในส่วนของเวียงจันทน์กลับเป็นบทบาทของฝรั่งเศสเสียอีกแทนที่จะเป็นเจ้ามหาชีวิต ในการฟื้นฟู และบูรณะปฏิสังขรณ์สถานที่ต่างๆ ในเวียงจันทน์ ที่ถูกทำลายเมื่อครั้งสงครามเจ้าอนุวงศ์¹⁶

¹⁵ ไม่เป็นเรื่องแปลกแต่อย่างใดที่พระมหากษัตริย์ทรงไม่ปรากฏพระองค์ให้ใครได้พบเห็น ทั้งนี้อาจจะด้วยสาเหตุจากคติสมมติเทพที่รับมาจากอินเดียอีกทอดหนึ่ง แม้แต่พม่าในรัชสมัยของพระเจ้ามินดง (Mindon) ในช่วง 10 ปีสุดท้ายของพระชนม์ชีพพระองค์ทรงเสด็จออกนอกที่ประทับเพียง 2-3 ครั้ง ส่วนสยามในยุคก่อนรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลก่อนๆจะเสด็จออกนอกพระราชวังในพิธีถวายผ้าพระกฐินเพียง 1 ครั้งเท่านั้น ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน แอ็บบ็อด โลว์ มอฟเฟิท, แผ่นดินพระจอมเกล้า (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมนาศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2520), หน้า 36-37.

¹⁶ ฝรั่งเศสพึงพอใจกับการเป็นอยู่ของพุทธศาสนาในอินโดจีน เนื่องจากว่าสามารถทำให้ฝรั่งเศสครอบงำได้ง่ายขึ้น ดังนั้นจึงไม่แปลกใจที่ฝรั่งเศสจะเป็นแกนนำในการฟื้นฟูสถานที่สำคัญต่างๆ ในทางพระพุทธศาสนา เช่น พระธาตุหลวงเวียงจันทน์ เพื่อข้อใจคนลาวเอาไว้ (Grant Evans , 1998 : 49-50)

ในหนังสือของ จอห์น เอฟ เคดี เรื่อง “ไทย พม่า ลาว และกัมพูชา” กล่าวในบทนำว่า ลาวแทบจะไม่มีสำนึกในเรื่องของชาตินิยม¹⁷ โดยเฉพาะลาวภาคใต้ (จำปาศักดิ์) ได้เคยตกอยู่ใต้อิทธิพลของฝ่ายไทยกว่า 400 ปี ลาวตอนกลางที่มีเวียงจันทน์เป็นเมืองหลวง ได้มีการต่อต้านสยามเป็นระยะๆ ส่วนลาวภาคเหนือ มีสถานะเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส อีกทั้งเจ้ามหาชีวิตของหลวงพระบางยินยอมเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสก็เพราะต้องการหนีไปจากอิทธิพลของ จีน เวียดนาม และสยาม ดังนั้นลาวจึงไม่มีความเป็นเอกภาพ ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายในการแบ่งแยกแล้วปกครองของฝรั่งเศสอย่างเหมาะสม ต่อมาในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อฝรั่งเศสได้ย้อนกลับเข้ามาปกครองลาวอีกครั้ง เจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวงศ์ได้ยอมรับการกลับเข้ามาปกครองของฝรั่งเศสอีกครั้ง ทั้งๆที่ในช่วงปลายสงครามมหาเอเชียบูรพา พระองค์ทรงประกาศเอกราชจากฝรั่งเศสมาแล้ว

การกลับมาของฝรั่งเศสครั้งนี้ยังคงรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์เอาไว้ แต่ฝ่ายเวียงจันทน์ซึ่งมีเจ้าเพชรราชเป็นแกนนำไม่ยินยอมให้ฝรั่งเศสกลับเข้ามาอีก เจ้ามหาชีวิตจึงทรงปลดเจ้าเพชรราชออกจากตำแหน่งอุปราช

ในส่วนของประชาชนลาวโดยทั่วไป เคดี มองว่าชาวลาวยุคใหม่โดยทั่วไปก็ยอมรับการเป็นเจ้าอาณานิคมของฝรั่งเศสเช่นกัน แต่สิ่งที่ลาวต่างจากเวียดนามซึ่งขณะนั้นฝรั่งเศสนำชาวเวียดนามเข้ามาปฏิบัติงานในลาวก็คือ ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ที่ลาวเป็นพวกเดียวกันกับเชียงใหม่หรือเชียงราย รวมไปถึงการยึดมั่นในสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์แบบอินเดียนมีเสวตฉัตรและช้างเผือก (ซึ่งตรงกันข้ามกับเวียดนามที่เป็นอิทธิพลแบบจีน) แต่อย่างไรก็ตามหลังจากสงครามโลกครั้งที่สองสงบลง ทางลาวมีการให้ความสำคัญกับการใช้สัญลักษณ์ต่างๆที่เกี่ยวข้องกับความเป็นพระมหากษัตริย์ ดังจะเห็นได้จากธงของราชอาณาจักรที่มีรูปช้างสามเศียรภายใต้เสวตฉัตร แต่ชนชั้นนำของลาวก็ยังคงมีรสนิยมแบบฝรั่งเศส ดังที่ เคดี ให้ความเห็นว่า

“...บรรดากลุ่มต่างๆ... ได้เห็นความสำคัญของความเป็นผู้นำในประเพณีเกี่ยวกับกษัตริย์สมมุติเทพ ทั้งโดยการทำรูปเสวตฉัตร และช้างเผือกไว้ในธงชาติใหม่ของลาว อีกทั้งในบรรดาพวกกลุ่มเจ้าที่ไม่ลงรอยกันนั้น แต่มีสิ่งหนึ่งที่เห็นต้องกันก็คือ การเคารพมาตรฐานและด้านวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของฝรั่งเศสเพราะเจ้าทุกองค์ได้ไปเล่าเรียนและทำนักใน

¹⁷ เคดี ให้มุมมองที่น่าสนใจว่า ในกัมพูชาและลาวที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของฝรั่งเศส ชนชั้นนำได้ถูกบังคับให้รับเอาระบบของฝรั่งเศสไปใช้ (Gallicization) คือทำให้มีรสนิยม ทั้งด้านการคิด และรสนิยมให้ยกย่องว่าฝรั่งเศสดี มีรสนิยมสูง ในขณะที่เดียวกันก็ได้แทรกแซงด้านต่างๆน้อย เช่น การศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง (จอห์น เอฟ เคดี , 2520 : 197-198)

ฝรั่งเศส...” (อ้างถึง จอห์น เอฟ เคตต์, “ไทย พม่า ลาว และกัมพูชา” อ้าง
ใน ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ , 2548 : 46)¹⁸

3.4 ชนชั้นนำของไทยกับการปรับตัว

นอกจากชนชั้นนำของลาวที่ต้องปรับตัวรับการเข้ามาของตะวันตกแล้ว ในส่วนของชนชั้นนำไทย ก็ต้องปรับตัวเช่นกัน ทั้งนี้ เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นยุคที่ประเทศไทยเปิดรับวัฒนธรรม และความเจริญจากประเทศทางตะวันตก อันเนื่องมาจากสนธิสัญญาเบาว์ริงเมื่อปี ค.ศ. 1855 (พ.ศ.2398) แต่อันที่จริงแล้วชนชั้นนำของสยามได้ปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ก่อนหน้านั้นแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญหลายอย่างต่อประเทศเพื่อนบ้านโดยรอบสยาม เช่น สงครามฝิ่น สงครามอังกฤษพม่า¹⁹ ฯลฯ ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้ชนชั้นนำของสยามต้องปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ใหม่ ประกอบกับมีราชทูตและทูตจากอังกฤษ²⁰ และสหรัฐอเมริกาได้เข้ามาติดต่อขอเจริญทางสัมพันธไมตรีและการค้า อันเป็นผลพวงจากเหตุการณ์สงครามอังกฤษพม่า ทำให้ชนชั้นนำของไทยหันมาสนใจข้อมูลของกำลังทหารของอังกฤษ ในปีต่อมา คือปี พ.ศ. 2368 ร้อยเอก เฮนรี เบอร์นี่ (Henry Burney) ซึ่งเป็นทูตของอังกฤษได้ติดต่อเพื่อเข้ามาทำสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้ากับสยาม เขาได้บันทึกไว้ว่า พระคลังของไทยสอบถามตัวเขาเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์

¹⁸ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *ประวัติศาสตร์ลาวหลายมิติ* (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548), หน้า 40-46.

¹⁹ สงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ 1 เกิดขึ้นในสมัยพระเจ้ากรุงของพม่า โดยเหตุเกิดจากการที่ชาวยุโรปได้ก่อการกบฏต่อพม่าทางพม่าจึงได้ทำการปราบปรามจนชาวยุโรปได้หนีภัยข้ามไปยังชายแดนอินเดียที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของอังกฤษในขณะนั้น แต่โดยที่ราชสำนักของพม่ายังมิได้มีโลกทัศน์ที่ดีพอเกี่ยวกับโลกตะวันตก ตลอดจนไม่สามารถรับรู้ได้ถึงอำนาจและอิทธิพลในด้านแสนยานุภาพของอังกฤษอย่างดีพอ จึงทำให้เกิดการกระทบกระทั่งกับอังกฤษจนเหตุการณ์ลุกลามกลายเป็นสงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ 1 ในปี พ.ศ. 2367 ในที่สุด

²⁰ ก่อนหน้านั้นในสมัยรัชกาลที่ 2 เมื่อทูต จอห์น คราวฟอร์ด (John Crawford) จากบริษัท อินเดียตะวันออก ได้เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีและการค้า ชนชั้นนำของสยามยังไม่มีผู้ใดสามารถจะสนทนาภาษาอังกฤษได้ เวลาที่จะเจรจาหรือสนทนากัน Crawford ต้องนำล่ามมาด้วยหลายคน โดยการสนทนาจะเริ่มจากล่ามคนแรกต้องแปลจากภาษาอังกฤษไปเป็นภาษาโปรตุเกส จากนั้นล่ามคนต่อมาจะแปลจากภาษาโปรตุเกสเป็นภาษามาลเลย์ จากภาษามาลเลย์จึงแปลเป็นภาษาไทยในที่สุด ในทางกลับกันก็ต้องแปลจากภาษาไทย เป็นภาษามาลเลย์ ภาษาโปรตุเกส และสุดท้ายภาษาอังกฤษตามลำดับ (มานิจ ชุมสาย , 2545 : 4) จึงทำให้เกิดความไม่สะดวกในการติดต่อสื่อสารกัน แต่ต่อมาเมื่อเกิดสงครามอังกฤษพม่าขึ้น จึงเป็นเหตุผลอันหนึ่งให้ชนชั้นนำของสยามได้สนใจภาษาอังกฤษขึ้นมา

รัฐสภา และบริษัทอินเดียตะวันออก (East India Company) (อ้างถึง The Burney Papers 1911 : 343 และ Terwiel 1986 : 18 อ้างใน วิไลเลขา ถาวรธนสาร , 2545 : 26)

ในขณะที่เดียวกันผลของสงครามฝิ่นที่จีนเป็นฝ่ายพ่ายแพ้อย่างสิ้นเชิง ได้เป็นส่วนที่กระตุ้นให้ชนชั้นนำสยามในยุคนั้น ต้องยอมรับในแสนยานุภาพของอังกฤษที่มีเหนือกว่าจีน ทั้งๆที่ก่อนหน้านี้ สยามเคยยกย่องให้จีนเป็นมหาอำนาจอันดับหนึ่งของภาคพื้นทวีปเอเชีย ดังจะเห็นได้จากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในช่วงที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ และว่าการกรมท่านั้น ได้เคยแต่งเรือสำเภาเพื่อไปค้าขายกับประเทศจีนจนมั่งคั่ง²¹ รวมไปถึงได้นำศิลปะและวัฒนธรรมจากจีนเข้ามาเผยแพร่ในสยาม และได้ผสมกลมกลืนกับศิลปะไทยในยุคสมัยของพระองค์

นอกจากสงครามฝิ่นและสงครามอังกฤษ-พม่า ที่มีส่วนให้ชนชั้นนำสยามเปลี่ยนขั้วอำนาจจากจีนแล้ว ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีคณะมิชชันนารีจากสหรัฐอเมริกาเข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์เป็นครั้งแรกในสยาม ซึ่งคณะมิชชันนารีดังกล่าวได้มาพร้อมกับวิชาการต่างๆ และเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ รวมไปถึงอุปกรณ์การพิมพ์ติดตัวมาเพื่อเผยแพร่ด้วย ซึ่งต่างไปจากบาทหลวงของคาทอลิก²² (วิไลเลขา ถาวรธนสาร , 2545 : 27)

ปรากฏว่าเมื่อวิชาการจากตะวันตกได้แพร่หลายเข้ามาสู่สังคมสยาม ชนชั้นนำในยุคนั้นก็มิได้มีการต่อต้าน ไม่ต่างจากยุคของกรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ที่ชนชั้นนำไทยก็มีความสนใจในวิชาการ และเทคโนโลยีสมัยใหม่²³ (วิไลเลขา ถาวรธนสาร , 2545 : 30-31) ในส่วนของ

²¹ คุณนวรรตน์ เลขะกุล เห็นต่างจากผู้วิจัย โดยให้ทัศนะว่า การค้าเป็นเรื่องของกำไร มิใช่การยกย่องว่าเป็นมหาอำนาจ

²² สมเด็จพระบรมราชาธิบดีทรงพระราชทานภาพทรงให้ทัศนะของความแตกต่างระหว่างมิชชันนารีของนิกายคาทอลิก กับโปรเตสแตนต์ว่า

“...พวกมิชชันนารีอเมริกันกับพวกบาทหลวงฝรั่งเศส แม้เจตนามาสอนคริสตศาสนาอันเดียวกันก็ดี ถือคติต่างกันเป็นข้อสำคัญหลายอย่าง พวกบาทหลวงถือลัทธิโรมันคาทอลิกวางตัวเป็น “พระ” พยายามบำรุงศาสนาด้วยตั้งบริษัท และอุปถัมภ์บำรุงฝึกสอนคนที่เข้ารีตเป็นสำคัญ ฝ่ายพวกมิชชันนารีอเมริกันถือลัทธิโปรเตสแตนต์ (ซึ่งแตกไปจากโรมันคาทอลิก) วางตัวเป็น “ครู” นำทั้งศาสนาและอารยธรรม Civilization มาสอนชาวต่างประเทศที่ทั่วไปไม่เลือกหน้า ชอบใช้วิธีทำให้เกิดประโยชน์ต่างๆ เช่นรักษาโรคและสอนวิชาความรู้เป็นต้น ให้นำกันทั้งหลายเลื่อมใสเป็นปัจจัยต่อไปถึงการสอนศาสนา เพราะฉะนั้นพวกมิชชันนารีอเมริกันจึงเข้ากับไทยได้ ผิดกันกับพวกบาทหลวง...” (สมเด็จพระบรมราชาธิบดีทรงพระราชทานภาพ , 2513 : 93-94)

²³ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ตั้งข้อสังเกตจากการที่ แครก เจ เรย์โนลด์ ได้กล่าวถึงการรับวัฒนธรรม และวิชาการจากตะวันตกในช่วงท้ายๆของรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ว่าจะเป็นในด้านของอารยวิทยาหรือการพิมพ์ และการฝึกทาง

องค์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้ว่าพระองค์จะทรงยอมรับเทคโนโลยีจากตะวันตก แต่ก็จำกัดขอบเขตและระมัดระวังมาก พระองค์ทรงรับสั่งกับสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เมื่อครั้งทรงประชวรและใกล้เสด็จสวรรคตว่า "...จะมีอยู่ที่แต่ข้างพวกฝรั่ง ให้ระวังให้คืออย่าให้เสียที่แก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรจะเรียนเอาไว้ ก็ให้เอาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว..." (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2506 : 366)

ชนชั้นนำของสยามอีกพระองค์หนึ่งซึ่งจะรับช่วงต่อจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเป็นผู้ที่มีบทบาทอย่างสำคัญในการเปลี่ยนแปลง และปฏิรูปสังคมสยามในหลายๆ ด้าน รวมไปถึงการรับวัฒนธรรมจากตะวันตก²⁴ อย่างเป็นทางการก็คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จพระราชสมภพเมื่อวันที่ 18 ตุลาคม ค.ศ. 1804 (พ.ศ.2347) ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 43 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และ

การทหารในรูปแบบใหม่ว่า แต่เดิมเรามักจะเชื่อกันว่าการที่ชนชั้นนำสยามยอมรับวัฒนธรรมและวิทยาการจากตะวันตก ก็เป็นเพราะอิทธิพลจากภายนอกอันมาจากการขยายตัวของลัทธิจักรวรรดินิยม โดยไม่ได้มองถึงการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในของสยามเลย เครก กล่าวไว้ว่า วิทยาศาสตร์คงไม่เป็นที่น่าสนใจต่อชนชั้นนำของสยามอย่างแน่นอน ถ้าวิทยาศาสตร์ไม่สัมพันธ์กับอำนาจ (ซึ่งจักรวรรดินิยมตะวันตกพัฒนาขึ้นมาได้ก็เนื่องจากความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์เช่นกัน) เขาได้เปรียบเทียบให้เห็นว่า กรณีที่อินเดียได้แพร่อารยธรรมเข้ามาในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (และอารยธรรมดังกล่าวเป็นที่ยอมรับของชนชั้นนำพื้นเมืองในภูมิภาคนี้ในการปกครองประชาชน) ก็ไม่ได้ใช้อำนาจทางการเมืองเลย แต่กลับได้รับการยอมรับจากผู้ปกครองพื้นเมืองของเอเชียอาคเนย์ สรุปแล้ว เครก กำลังบอกกับเราว่าการที่ชนชั้นนำสยามต้องยอมรับและเปิดประตูประเทศ นอกเหนือจากเหตุผลภัยคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยมแล้ว ชนชั้นนำสยามยังเห็นอีกด้วยว่า การรับวัฒนธรรมจากตะวันตกดังกล่าวจะนำมาซึ่งอำนาจในยุคสมัยใหม่ด้วย ดู สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณารักษ์), *ไม่มีนางนพมาศ ไม่มีลอยกระทงสมัยสุโขทัย* (กรุงเทพฯ : มติชน, 2539), หน้า 133-134

²⁴ การปรับตัวของชาวพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งที่ตกเป็นอาณานิคมและมิได้ตกเป็นอาณานิคม สามารถแยกออกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ

- 1.) การพัฒนาให้เป็นแบบตะวันตก (Westernization) คือ การยอมรับเอาความเจริญที่ไม่เคยมีมาในสังคมพื้นเมืองมาก่อน เช่น ระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย หรือระบบการศึกษา-กฎหมายแบบใหม่
- 2.) การปรับปรุงจารีต (Neo traditionalism) คือ การพยายามปรับความเชื่อหรือสถาบันดั้งเดิม และมีการปรับปรุงความเชื่อหรือสถาบันนั้นๆ ให้ยืดหยุ่นเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมแบบใหม่ เพื่อผลที่จะได้จากการปรับปรุงนี้ เป็นเครื่องมือต่อต้านวัฒนธรรมตะวันตกบางอย่างได้
- 3.) การรับนวัตกรรมทันสมัย (Industrialization) คือการรับเอาเทคโนโลยีจากตะวันตกมาใช้ เช่น โทรศัพท์ โทรศัพท ฯลฯ (อ้างถึง Fred W. Riggs , Thailand : The Modernization of a Bureaucratic Polity อ้างใน วิไลเลขา ถาวรธนาสาร , 2545 : 20-21) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดจนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงประยุกต์ทั้ง 3 ข้อข้างต้นมาใช้ในการปฏิรูปสังคมสยามต่อไป

เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 2 ในพระราชินีศรีสุริเยนทรา ส่วนพระเชษฐาได้สิ้นพระชนม์หลังจากมีพระประสูติกาลไม่นาน ดังนั้นพระองค์จึงเป็นพระราชโอรสองค์โตและมีสิทธิ์ในการสืบราชบัลลังก์ต่อจากพระราชบิดา²⁵ (มานิจ ชุมสาย , 2545 : 7-8) พระองค์ทรงมีพระอนุชาร่วมพระมารดาอีกองค์หนึ่งคือ เจ้าฟ้าจุฑามณี หรือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระนามเดิมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ “มงกุฎ” พระองค์จึงทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น “เจ้าฟ้ามงกุฎ” ต่อมาเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. 2367 อันเป็นปีเดียวกันกับที่เกิดสงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่หนึ่ง ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมิได้ตั้งรัชทายาทเพื่อสืบทอดราชบัลลังก์ต่อจากพระองค์ ซึ่งสิทธิ์ดังกล่าวตามหลักการสืบราชสันตติวงศ์แล้วควรจะตกอยู่แก่ เจ้าฟ้ามงกุฎ ผู้เป็นพระราชโอรสพระองค์โต แต่พระเชษฐาต่างพระชนนี (กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์) ซึ่งพระชนม์มากกว่าพระองค์ถึง 17 พรรษา ได้ครองราชสมบัติแทนเจ้าฟ้ามงกุฎ²⁶ ในขณะที่นั้นเจ้าฟ้ามงกุฎทรงเจริญพระชนมพรรษาได้ 20 พรรษา และกำลังผนวชเป็นภิกษุสงฆ์ในฉายาว่า “วชิรญาณภิกขุ” ด้วยเหตุปัจจัยดังกล่าวจึงทำให้วชิรญาณภิกขุต้องอยู่ในเพศบรรพชิตต่อมาอีก 27 ปี²⁷ จึงได้มีโอกาสครองราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

²⁵ ในช่วงที่พระองค์ทรงพระเยาว์ เจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงศึกษาสรรพวิทยาการต่างๆตามโบราณราชประเพณี ทรงศึกษาวรรณคดี กาพย์กลอน ไม่ว่าจะเป็นทั้งภาษาไทยและบาลี ทรงศึกษาพระราชพงศาวดารสยาม พุทธศิลป์ หลักเบื้องต้นทางพระพุทธศาสนา หรือแม้แต่คติไตรภูมิ นอกจากนี้ที่ได้กล่าวมานี้ พระองค์ทรงศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับต่างประเทศน้อยมาก “...ทวีปยุโรปก็ดี ประเทศอังกฤษก็ดีเป็นเสมือนคำเล่าลือ ส่วนอเมริกาก็เป็นเสมือนเสียงซุบซิบต่อพระองค์เท่านั้น...” (อ้างถึง The King of Siam Speaks, ม.ร.ว.เสนีย์ และคึกฤทธิ์ ปราโมช อ้างใน แอ็บบ็อด โลว์ มอฟเฟิท , 2520 : 7)

²⁶ แอ็บบ็อด โลว์ มอฟเฟิท ได้ตั้งข้อสังเกตว่า การที่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ได้ครองราชสมบัติ ทั้งๆที่ทรงไม่มีสิทธิ์ (เนื่องจากพระชนนีของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์มิใช่เชื้อพระวงศ์) เนื่องด้วยการดำเนินกุศโลบายทางการเมืองของพระชนนีของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ประกอบกับเหตุการณ์ของประเทศเพื่อนบ้านขณะนั้น คือพม่าได้เกิดสงครามทางชายแดนกับอังกฤษ และพม่าเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ จึงเป็นสาเหตุให้ต้องมีผู้นำที่มีความเข้มแข็ง มีความสามารถ อีกทั้งตัวกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เคยกำกับกรมท่ามาก่อน จึงเป็นเหตุให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ได้ครองราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระมหากษัตริย์องค์ที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (แอ็บบ็อด โลว์ มอฟเฟิท , 2520 : 13)

²⁷ ในบทความของ ชลอ ช่วยบำรุง เรื่อง บริศนาอักษรในพงศาวดารกระซิบ ได้อ้างถึงข้อความตอนหนึ่งในหนังสือของบาทหลวง ปาลเลอกัวซ์ ที่ชื่อว่า “บันทึกเรื่องมัสซิงกรุงสยาม” ที่กล่าวถึงกรณีที่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ได้กล่าวแก่ วชิรญาณภิกขุ ซึ่งค่อนข้างน่าเชื่อถือเนื่องจากบาทหลวงปาลเลอกัวซ์ มีความสนิทสนมกับวชิรญาณภิกขุมาก ดังนั้นจึงต้องทราบเรื่องราวต่างๆจาก วชิรญาณภิกขุด้วยหูของตนเอง โดย ปาลเลอกัวซ์ได้เขียนไว้ว่า

“...เจ้าฟ้าพระชนมายุยังไม่ถึง 20 พรรษา เมื่อองค์พระมหากษัตริย์ผู้เป็นพระราชบิดาของพระองค์เสด็จสวรรคต ในฐานะที่เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของสมเด็จพระราชินี ราชบัลลังก์จึงควรตกเป็นของพระองค์ แต่พระเชษฐาองค์หนึ่งของพระองค์ซึ่งเป็นโอรสของพระสนมและมีชันษาแก่กว่าพระองค์ ได้ขึ้นครองราชสมบัติแทน โดยตรัสว่าพระองค์ยังเยาว์วัย

ในขณะที่วัชรญาณภิกษุทรงผนวชอยู่ได้ศึกษาพระธรรมวินัย และได้ศึกษาวิทยาการจากโลกตะวันตกด้วย พระองค์ได้เสด็จธุดงค์ไปยังที่ต่างๆทั่วราชอาณาจักร ทรงได้พบปะกับผู้คนทุกชนชั้นวรรณะ ทำให้ทรงทราบถึงปัญหาต่างๆของแต่ละพื้นที่ ซึ่งเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ในพระราชปณิธานว่า จะต้องนำความเจริญลงมาสู่ผู้คนเหล่านั้นในวันข้างหน้า ดังนั้นเมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว พระองค์จึงได้ทำการปฏิรูปพระราชอาณาจักรหลายๆด้าน อันเป็นการวางรากฐานให้แก่พระราชโอรส (เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์) ให้สืบทอดพระราชภารกิจต่อจากพระองค์ต่อไป (แอ็บบ็อด โลว์ มอฟเฟ็ท , 2520 : 17-18)

ในช่วงที่พระองค์ทรงผนวชเป็นวัชรญาณภิกษุ พระองค์ได้รู้จักกับบาทหลวงปาลเลอกัวซ์²⁸ มิชชันนารีชาวฝรั่งเศส พระองค์ทรงศึกษาภาษาละตินและฝรั่งเศสกับปาลเลอกัวซ์ ในขณะเดียวกันพระองค์ทรงได้สอนภาษาบาลีให้แก่บาทหลวงปาลเลอกัวซ์ นอกจากนี้ยังทรงได้ศึกษาคณิตศาสตร์และดาราศาสตร์อีกด้วย ภาษาฝรั่งเศสและภาษาละตินจึงเป็นภาษาแรกของยุโรปที่พระองค์ทรงศึกษา ในขณะที่ภาษาอังกฤษพระองค์ทรงศึกษาในภายหลัง ซึ่งจุดที่ทำให้พระองค์สนใจศึกษาภาษาอังกฤษเนื่องจากว่าทรงสนใจศึกษาศาสตร์ทางด้านวิทยาศาสตร์และดาราศาสตร์²⁹ ซึ่ง

เกินไป ปล่อยให้หม่อมฉันครองราชสมบัติสักปีสองปี แล้วจากนั้นหม่อมฉันจะคืนราชสมบัติให้..." (อ้างถึง ฉลอง แบบปติสดี ปาลเลอกัวซ์, บันทึกเรื่องมิสซังกรุงสยามข้างใน ซลช ช่วยบำรุง "ปริศนาอักษรในพงศาวดารกระซิบ" หน้า 104-106 .ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 19 ฉบับที่ 5 มีนาคม 2541

²⁸ บาทหลวง ฉลอง แบบปติสดี ปาลเลอกัวซ์ ชาวฝรั่งเศส ถือกำเนิดเมื่อวันที่ 24 ตุลาคม ค.ศ.1805 ที่เมือง กอมแบร์โตลท์ (Combertault) ท่านได้เดินทางมายังสยามเพื่อเผยแพร่ศาสนา และมาถึงสยามเมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1830 ท่านได้ใช้เวลาที่อาศัยอยู่ในสยามศึกษาภาษาไทยและบาลีอย่างแตกฉาน (ถึงขนาดที่ว่าในการถกเถียงกันถึงความหมายของศัพท์ภาษาบาลี พระจอมเกล้าทรงเชิญท่านมาถกด้วย) ในขณะเดียวกัน วัชรญาณภิกษุเคยได้ยืมกิตติศัพท์ของบาทหลวงปาลเลอกัวซ์ จึงมีความสนใจและอยากทำความรู้จัก จึงได้เชิญมาสอนสรรพวิชาต่างๆของโลกตะวันตกแก่พระองค์ ไม่ว่าจะเป็นภูมิศาสตร์ ฟิสิกส์ เคมี ดาราศาสตร์ ภาษาฝรั่งเศสและละติน ความสนิทแนบแน่นระหว่างวัชรญาณภิกษุกับบาทหลวงปาลเลอกัวซ์มีอยู่มาก ถึงขนาดเมื่อวัชรญาณภิกษุเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ก็ยังทรงเชิญบาทหลวงปาลเลอกัวซ์มาพบปะกันบ่อยครั้ง บาทหลวงปาลเลอกัวซ์มรณภาพเมื่อวันที่ 18 มิถุนายน ค.ศ. 1862 สิริอายุได้ 57 ปี (ฉลอง แบบปติสดี ปาลเลอกัวซ์ , 2547 : 69-79)

²⁹ ในหนังสือที่ชื่อว่า หมอเฮาส์ในรัชกาลที่ 5 เขียนโดย ยอร์ช เอช. เฟลด์ส ได้กล่าวถึงบุคลิกภาพของ วัชรญาณภิกษุว่าสนใจ "...วัฒนธรรมทางสติปัญญายิ่งกว่าทางศาสนา...พระองค์ได้พูดอย่างจริงจังว่าพระองค์ไม่เลื่อมใสในศาสนาคริสต์นิกายใด พระองค์ทรงสนใจมากในวิทยาการของฝ่ายตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่งดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์และคณิตศาสตร์..." และในบันทึกของหมอ เฮาส์ เองได้เขียนถึงตอนที่เข้าเฝ้าวัชรญาณภิกษุที่วัดบวรนิเวศว่า

"...ข้าพเจ้าได้เหลียวมองไปรอบๆห้องและเห็นพระคัมภีร์ไบเบิลของสมาคม เอ.บี. (A.B. Society) และพจนานุกรมของเว็บสเตอร์ (Webster) ตั้งอยู่เคียงกันบนชั้นบนโต๊ะเขียนหนังสือ นอกจากนี้ยังมีตำราดาราศาสตร์และการเดินเรือวางอยู่ด้วย ส่วนข้างบนอีกโต๊ะหนึ่งมีแผนผังอุปราคาที่จะเกิดขึ้นครั้งต่อไปมีรายการคำนวณเขียนไว้ด้วยดินสอ นอกจากนี้

อุปกรณ์ดังกล่าวได้มากับคณะมิชชันนารีอเมริกัน ดังสมเด็จพระยาคำรกราชาอนุภาพได้ทรงนิพนธ์ถึงเหตุผลในการศึกษาภาษาอังกฤษของ วชิรญาณภิกขุว่า

“...เหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวศึกษาภาษาอังกฤษ พิศราธิปไตยในเรื่องพงศาวดาร ส่อให้เห็นว่าน่าจะเป็นเพราะ ทรงปรารถนา ถึงการบ้านเมืองตั้งแต่จันทรบเพ็ญอังกฤษ ต้องทำหนังสือสัญญายอมให้ อังกฤษกับฝรั่งต่างชาติ เข้าไปมีอำนาจในเมืองจีนเมื่อพ.ศ. 2385 เวลานั้นไทยโดยมากยังเชื่อตามคำพวกจีน กล่าวว่า แพ้สงครามด้วยไม่ทัน เตรียมตัว รัฐบาลจึงต้องทำหนังสือสัญญาพ้อให้มีเวลาเตรียมรบพุ่งต่อไป แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระดำริเห็นว่า ถึงคราวโลกวิสัยจะเกิดการเปลี่ยนแปลงด้วยฝรั่งมีอำนาจขึ้นทาง ตะวันออกนี้ และประเทศสยามอาจจะมีการเกี่ยวข้องกับฝรั่งยิ่งขึ้นในวันหน้า...” (สมเด็จพระยาคำรกราชาอนุภาพ , 2513 : 95)

ด้วยเหตุนี้ จากการที่พระองค์ได้ทรงศึกษาภาษาต่างๆดังที่กล่าวมาข้างต้น จึงทำให้พระองค์สามารถลงพระปรมาภิไธยในพระราชหัตถเลขาถึงชาวตะวันตกเป็นภาษาต่างประเทศว่า “S.P.P.M. Mongkut R.S.” ซึ่งหมายถึง “สมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร” โดยคำว่า R.S. ย่อมาจากคำภาษาละตินว่า “REX SIAMENSIVM”³⁰ ซึ่งก็คือ “เจ้ากรุงสยาม” พระจริยาวัตรดังกล่าวของพระองค์ถือได้ว่าเป็นการปฏิวัติแนวคิดในการลงพระปรมาภิไธยในพระราชหัตถเลขา และพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกของไทยเช่นกัน ที่ลงพระปรมาภิไธยแบบตะวันตก ในขณะที่พระมหากษัตริย์ไทยในรัชกาลก่อนหน้านั้นขึ้นไปไม่เคยลงพระปรมาภิไธย แต่จะทรงใช้วิธีประทับตรา หรือประทับพระราชลัญจกรแทน (มัลลาคอลัมน์ สมิธ , 2542 : 54) พระองค์ยังได้ทรงศึกษาข่าวสาร และสถานการณ์บ้านเมืองต่างประเทศ โดยทรงส่งหนังสือพิมพ์ Straits Times จากสิงคโปร์ อีกด้วย (มานิจ ชุมสาย , 2545 : 29)

ยังมีแบบลอกแผนที่ของนายชานเคลเลอร์ (Mr.Chandler) วางอยู่ด้วย...” (อ้างถึง Samuel Reynolds House of Siam, โดย George Haws Feltus อ้างใน แอ็บบ็อด โลว์ มอฟเฟ็ท , 2520 : 53-54)

³⁰ คำว่า REX และ REGINA ในภาษาละติน แปลว่า KING และ QUEEN ในภาษาอังกฤษตามลำดับ ทั้งนี้ทั้งสองคำดังกล่าว จะใช้สำหรับลงนามในเอกสารที่เป็นทางการทั้งของพระมหากษัตริย์และสมเด็จพระบรมราชินี นอกจากนี้ทั้งสองคำยังปรากฏเป็นข้อความบนเหรียญกระษาปณ์และเหรียญที่ระลึกอีกด้วย

จากที่กล่าวมาทั้งหมด จึงนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงในส่วนของแนวคิดต่างๆในสังคมสยาม โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 4 ต่อไป

3.5 การเปลี่ยนผ่านของแนวคิดด้านต่างๆของสังคมสยามยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น

ปรากฏการณ์ต่างๆในการเปลี่ยนแปลงของระดับอุดมคติร่วมทางสังคม โดยเฉพาะในช่วง สมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 อันเป็นผลกระทบจากการเข้ามาของตะวันตก ถือได้ว่าเป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ตัวอย่างหนึ่งเห็นได้จากงานสถาปัตยกรรมที่ ชาตรี ประภคินนทการ ได้ตั้งไว้ว่า มีการเปลี่ยนแปลง 3 ประการ กล่าวคือ

- 1.) การเปลี่ยนแปลงอุดมคติทางสังคมและศาสนาจากที่เคยมีจักรวาลทัศน์แบบไตรภูมิ มาสู่ จักรวาลทัศน์แบบสมัยใหม่
- 2.) การเกิดขึ้นของอุดมคติเรื่องความศิวิไลซ์
- 3.) การเปลี่ยนแปลงอุดมคติทางการเมืองจากระบอบพระเจ้าราชาธิราช มาสู่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช

ซึ่งในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะ ข้อ 1 ในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงอุดมคติทางสังคมและศาสนาใน จักรวาลทัศน์แบบไตรภูมิ

การเปลี่ยนแปลงอุดมคติทางสังคมและศาสนาจากที่เคยมีจักรวาลทัศน์แบบไตรภูมิ มาสู่ จักรวาลทัศน์แบบสมัยใหม่จะเห็นได้จากงานจิตรกรรมในยุคนี้ มีลักษณะของจิตรกรรมในแนว ลักษณะสมจริง (Perspective) โดยมีความลึกของภาพและมีการแสดงความสมจริงขององค์ประกอบ ภายในภาพ อันแตกต่างจากจิตรกรรมไทยแบบประเพณี³¹ โดยศิลปินที่มีชื่อเสียงในยุคนี้ได้แก่ ขำวอิน โข่ง ซึ่งมีผลงานการวาดภาพแนวดังกล่าวโดยฝากผลงานไว้ที่วัดบวรนิเวศวิหาร และวัดในรัชกาลที่ 4 เป็นต้น

³¹ ลักษณะของจิตรกรรมไทยแบบประเพณีจะประกอบด้วย 1.) การระบายสีเรียบ 2.) การตัดเส้นเพื่อแสดงรูปร่างและแสดง รายละเอียดของภาพ 3.) การมีรูปลักษณะอย่างอุดมคติที่สมจริง เช่น ภาพพระพุทธเจ้า หรือภาพพระราชาให้ดูสง่างามราว สมมติเทพ ซึ่งลักษณะภาพดังกล่าว เช่น ภาพตามผนังโบสถ์ วิหาร เป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติที่เรียกว่า จิตรกรรมฝาผนัง ซึ่ง ถือว่าเป็นจิตรกรรมไทยแบบประเพณี

นอกจากจิตรกรรมที่เป็นแนวสมจริงแล้ว ความคิดแบบมนุษย์นิยมก็เกิดขึ้นพร้อมกันด้วย โดยเห็นชัดเจนจากงานทางด้านประติมากรรม³² เช่น การนิยมสร้างรูปเหมือนจริง ซึ่งแต่เดิมไม่เคยปรากฏคติเช่นนี้มาก่อน³³ ทั้งนี้ในรัชสมัยของพระองค์ได้มีเทคโนโลยีจากตะวันตกเข้ามาอย่างมากมาย เช่น ภาพวาดลายเส้น ภาพพิมพ์ ภาพถ่าย³⁴ รวมไปถึงมีธรรมเนียมการส่งภาพบุคคลมาเป็นเครื่องราชบรรณาการเกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทางจักรพรรดิโนโปเลียนที่ 3 ได้ทรงส่งภาพเหมือนและรูปปั้นของพระองค์กับพระมเหสีมาเป็นราชบรรณาการแก่พระองค์ (ดูภาพ 3.1) ซึ่งการกระชับมิตรภาพของประมุขระหว่างประเทศจะมีธรรมเนียมอย่างหนึ่ง คือ การแลกเปลี่ยนภาพถ่ายของกันและกัน และถือว่าเป็นธรรมเนียมของประเทศที่มี

³² สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์เกี่ยวกับเรื่องของประติมากรรมไทยไว้ว่า “...อธิบายจะต้องแบ่งรูปเป็น 3 อย่าง คือ รูปสมมติ เช่น ทำแต่เป็นพระพุทธรูปหรือเทวรูปอุทิศเฉพาะต่อราชวงบุคคลอย่างหนึ่ง รูปต่างตัว คือ ทำเป็นรูปของบุคคลผู้นั้นผู้ใดแต่ด้วยเครื่องหมายเป็นสำคัญอย่างหนึ่ง รูปเหมือนตัว คือ ตั้งใจทำให้เหมือนตัวบุคคลอย่างหนึ่ง...” (อ้างถึง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระ พ.ศ. 2477 อ้างใน อภินันท์ โปษยานนท์ , 2536 : 6)

³³ ก่อนหน้ารัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เคยมีการทำรูปเหมือนมาบ้างแล้ว ซึ่งอาจจะย้อนไปได้ถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา เช่น มีการสร้างรูปเหมือนพระเถระ คือ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่วัดใหญ่สุวรรณารามจังหวัดเพชรบุรี หรือในช่วงที่ได้มีการติดต่อกับชาติตะวันตกในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้มีราชทูตของฝรั่งเศส คือ เชวาเลียร์ เดอโชมงต์ (Cheveller de Chaumont) เข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นแก่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชดังปรากฏในภาพวาดสีน้ำมัน ซึ่งต่อมาราชทูตของอยุธยาได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศสด้วย และในโอกาสเดียวกันทางฝรั่งเศสได้ออกเหรียญที่ระลึก “โกษาปาน” ออกมาในสมัยของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 จึงเป็นไปได้ว่าผลงานประติมากรรมต่างๆ หรือภาพวาดแนวเหมือนจริงเหล่านี้ น่าจะได้เคยผ่านตาในราชสำนักอยุธยามาบ้าง ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้มีการสร้างรูปสมมติให้มีขนาดเท่าคนจริง เช่น รูปของสมเด็จพระสังฆราช (สุก ใก่เถื่อน) และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน วัดโมลีโลกย์) การสร้างรูปดังกล่าวมีการเน้นถึงความสมจริงของใบหน้าที่มีรอยเหี่ยวย่น นอกจากนี้ในรัชสมัยของพระองค์ยังมีการหล่อรูปเจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ที่เมืองอุคงฤาไชยของกัมพูชา และภายหลังได้จำลองมาไว้ที่วัดจักรวรรดิราชาวาสในกรุงเทพฯด้วย (อภินันท์ โปษยานนท์ , 2536 : 9-10)

³⁴ ศาสตร์ของการถ่ายภาพได้เข้ามาในไทยตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อปี พ.ศ. 2388 หลังจากการประดิษฐ์กล้องถ่ายรูปสำเร็จ 6 ปี (โดย หลุยส์ เจ. เอ็ม. ดาแกร์ ในปี พ.ศ. 2382) โดยผู้ที่นำกล้องถ่ายรูปมาเผยแพร่เป็นคนแรกคือ บาทหลวง ฟรังซัว หลุยส์ ลาร์โนดี (Larnaudie) แต่โดยทั่วไปคนไทยสมัยก่อนก็ยังไม่มีการถ่ายภาพ เพราะความเชื่อเช่นเดียวกับการทำรูปเหมือนตนเอง ดัง ม.จ.พูนพิศมัย ดิศกุล ได้ทรงนิพนธ์ว่า

“...วิชาการถ่ายรูปนั้น ได้เข้ามาถึงเมืองไทยเมื่อในรัชกาลที่ 3 ซึ่งในสมัยนั้นคนไทยทั่วไปยังถือการปั้นรูปถอดรูป ว่าเป็นการทอนอายุให้สั้นลงจึงไม่มีผู้ใดเอาใจใส่ จนถึงในรัชกาลที่ 4...จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ นายช่างใหญ่เป็นผู้ปั้นพระบรมรูปของพระองค์เอง พร้อมด้วยดวงตราพรตน์ดวงแรก...ขุนนางผู้ใหญ่ในสมัยนั้นเกราบูลคัดค้านพระราชดำรินั้นเป็นอันมาก แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงยินยอม โปรดเกล้าให้ทำจนเป็นผลสำเร็จและได้ส่งไปถวายแก่พระเจ้าโนโปเลียนที่ 3...ต่อมารัชกาลที่ 4 การถ่ายรูป ปั้นรูป เขียนรูปก็กลับเป็นความนิยม...” (สำนักนายกรัฐมนตรี , 2510 : บทหน้าหน้า 5)

อารยะกระทำกัน และจากทั้งรูปภาพและรูปปั้นดังกล่าวนี้ น่าจะมีส่วนโน้มน้าวให้พระองค์มีพระราช
นิยมในการสร้างรูปเหมือนด้วย (อภิรักษ์ โปษยานนท์ , 2536 : 18-19)

ภาพที่ 3.1 รูปปั้นพระบรมรูปของนโปเลียนที่ 3 ที่ทรงมอบมาเป็นบรรณาการแก่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ที่มา จากหนังสือ พระจอมเกล้า KING MONGKUT พระเจ้ากรุงสยาม โดยปราชญ์ เครือทอง,
2547 หน้า 75

ดังปรากฏในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลราชานุภาพเกี่ยวกับพัฒนาการของคติการสร้างรูป
เหมือนจากสมัยรัชกาลที่ 4 จนถึงต้นรัชกาลที่ 5 ว่า

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

“...การสร้างพระบรมรูปไม่เคยมีประเพณีมาแต่ก่อน แต่โบราณรูปที่
สร้างเป็นเจดีย์วัตถุสำหรับสักการบูชา สร้างแต่พระพุทธรูปและเทวรูป
หรือ รูปพระสงฆ์ซึ่งมีผู้นับถือมาก แม้จะสร้างพระรูปเป็นอนุสรณ์เฉลิม
พระเกียรติพระเจ้าแผ่นดินก็สร้างเป็นพระพุทธรูป ดังเช่นพระพุทธรูป
ฟ้าจุฬาโลกกับพระพุทธรูปเลิศล้ำภาลัยที่อยู่ในพระอุโบสถ วัดพระศรี
รัตนศาสดาราม หรือมีชนนั้นก็สร้างเป็นรูปพระอิศวรหรือพระนารายณ์
ยังมีอยู่ในเมืองเขมรหลายองค์ ที่จะสร้างพระรูปพระเจ้าแผ่นดินเป็นรูป

มนุษย์แต่โบราณหาทำไม่ อะไรเป็นเหตุให้ทั้งตำราเดิม เวลาแต่งหนังสือนี้หมดตัวผู้รู้เสียแล้ว นึกเสียดายที่ไม่ได้กราบทูลถาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์เมื่อยังมีโอกาสที่จะรู้ได้ จึงได้แต่สันนิษฐานตามเค้าเงื่อนที่มีอยู่ คือ เมื่อในรัชกาลที่ 4 ได้พระรูปพระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศเข้ามาหลายองค์ เป็นพระรูปหล่อเช่นที่ เอมเปอเรอร์นะโปเลียนที่ 3 กับพระมหากษัตริย์มาเป็นบรรณาการบ้าง เป็นพระรูปปั้นระบายสีเช่นที่ยังรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานบ้าง ความนิยมคงจะเริ่มเกิดขึ้นในสมัยนั้น จึงมีผู้ส่งพระบรมรูปฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (องค์ที่ทรงพระมาลาสก๊อต) ไปให้ทำเป็นรูปหล่อที่ในยุโรป เมื่อ พ.ศ. 2406 ช่างปั้นฝรั่งเศสเป็นผู้ปั้น³⁵ ได้เห็นแต่พระฉายาลักษณ์จึงคิดประดิษฐ์พระรูปโฉมตามคาดคะเน แล้วหล่อด้วยปูนปลาสเตอร์ขนาดสูงราวครึ่งเมตรส่งเข้ามาถวายทอดพระเนตรก่อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทอดพระเนตรเห็นพระบรมรูปที่ฝรั่งทำผิดเพี้ยนพระลักษณะมากนัก จึงให้บอกเลิกแล้วคำสั่งให้ช่างไทย (จะเป็นใครสืบไม่ได้ความ แต่เป็นช่างปั้นฝีมือเยี่ยมอยู่ในเวลานั้น)³⁶ ปั้นพระบรมรูปขึ้นใหม่อีกองค์หนึ่ง ให้ทำเป็นอย่างพระบรมรูประบายสีขนาดเท่าพระองค์ แต่การปั้นยังไม่ทันแล้วก็สิ้นรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ทำต่อมาจนสำเร็จ เมื่อมีพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเช่นนั้นแล้ว จึงทรงพระราชดำริว่าควรจะสร้างพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 4 พระองค์เป็นพระรูปหล่อขนาดเท่าพระองค์ขึ้นไว้เป็นที่สักการบูชา เฉลิมพระเกียรติ ฝ่ายท่านผู้ใหญ่ในราชการแผ่นดินก็เห็นชอบด้วย เพราะมีแบบแผนที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง พระพุทธรูปฟ้าจุฬาโลกและพระพุทธรูปเลิศล้ำนภากาศ สอนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบูรพกษัตริย์มาเป็นเยี่ยงอย่าง และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเริ่มสร้างเป็นรูปมนุษย์มาแล้ว สันนิษฐานว่ามูลเหตุที่สร้างพระบรมรูป 4 พระองค์เห็นจะเป็นเช่นว่ามา การสร้าง

³⁵ เป็นฝีมือการปั้นของ เอมีล ฟรังซัว ชาตรูส (Emile Francois Chartrousse)

³⁶ เป็นฝีมือการปั้นของหลวงเทพจรณา (พลับ)

พระบรมรูป 4 พระองค์นั้น โปรดฯ ให้พระองค์เจ้าประดิษฐวรการอธิบดี
กรมช่างสิบหมู่ และเป็นช่างอย่างดีในพระองค์เองด้วย เป็นผู้ดำเนินการ
เมื่อปั้นหุ่นนั้นรู้พระลักษณะ ได้แน่แต่ขนาดพระองค์ว่าสูงเท่าใด เพราะ
มีพระบรมรูปฉลองพระองค์อยู่เป็นหลัก แต่ส่วนพระรูปโถมนั้น
นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งมีพระบรมรูปปั้นอยู่
แล้ว ต้องอาศัยใต้อาามผู้ที่ได้เคยเห็นพระองค์ให้บอกพระลักษณะและ
คอยตีให้ช่างแก้ไขไปแต่แรกจนแล้ว ก็ในเวลานั้นผู้ที่เคยเห็น
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีอยู่มาก แต่ผู้เคยเห็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก หาได้แต่ 4 คน คือ พระองค์เจ้าหญิงบุค พระราชธิดาในรัชกาล
ที่ 2 พระองค์หนึ่ง สมเด็จพระพุฒาจารย์(โต) วัดระฆังองค์หนึ่ง
เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (บุญศรี) คนหนึ่ง กับเจ้าพระยาธรรมาฯ (ถมิ่ง
สนธิรัตน์) คนหนึ่ง ปั้นพระบรมรูปสำเร็จได้หล่อเมื่อเดือนอ้าย ปีมะแม
พ.ศ.2414 แล้ว โปรดฯ ให้ประดิษฐานไว้ที่ในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
ในชั้นแรก...” (สมเด็จพระบรมราชพงศาวดาร , 2513 : 213-217)

ทางด้านของสถาปัตยกรรมได้เกิดการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากการตีความใหม่ในพุทธศาสนา
เช่น ธรรมยุติกนิกายที่ก่อตั้งโดยวชิรญาณภิกขุ โดยเนื้อหาหลักอยู่ที่การตัดขาดจากคำอธิบายที่ไม่
สามารถตรวจสอบด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ และการหวนกลับไปหาวัตรปฏิบัติซึ่งมาจากพุทธ
บัญญัติจริงๆ มิใช่เป็นการตีความของพระภิกษุสงฆ์ในชั้นหลัง โดยธรรมยุติกนิกายได้ตีความเรื่องนรก
สวรรค์ว่าเป็นเรื่องของจิตใจ มากกว่าคติเรื่องนรกสวรรค์ของไตรภูมิที่มีการเวียน วาย ดาย เกิด เป็น
สังสารวัฏ (ชาตรี ประทีคนนทการ , 2547 : 59)

จุดเด่นที่สำคัญของงานสถาปัตยกรรม ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวก็คือ การกลับไปหาสถาปัตยกรรมยุคสุโขทัยและอยุธยา ซึ่งหากดูอย่างผิวเผินแล้ว การ
ออกแบบวัดในรัชสมัยของพระองค์ ยังคงคิดและตัดไม่ขาดกับคติแบบไตรภูมิ แต่ ชาตรี ประทีคนนท
การ กลับให้ทัศนะว่า ถ้าหากเราลองพิจารณาในอีกแง่หนึ่งแล้ว คติการสร้างดังกล่าวก็คือการกลับไป
หายุคสุโขทัยและยุคกรุงศรีอยุธยา ซึ่งถือกันว่าเป็นยุครุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาที่กลับไปหาวัตร
ปฏิบัติที่แท้จริงก็มองได้ และที่สำคัญก็คือ การปรับเปลี่ยนรูปแบบสถาปัตยกรรมจากรัชสมัยของ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ที่มีอิทธิพลของศิลปะจีนอยู่) ก็เพื่อมิให้สถาปัตยกรรมรูปแบบ

จีนเป็นข้ออ้างของชาติตะวันตกที่เข้าใจว่า สยามเป็นประเทศราชของจีนและใช้เหตุผลดังกล่าวในการเข้ายึดครองสยามเป็นอาณานิคมได้

นอกจากนี้ ในตัวสถาปัตยกรรมยังให้ความสำคัญกับมนุษย์นิยม โดยตรงหน้าบันของวัด ซึ่งแต่เดิมจะแสดงคติของสมมติเทพ เช่น พระนารายณ์ทรงครุฑ หรือ พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ มาเป็นการใส่พระราชสัญลักษณ์ของพระองค์ เช่น พระมหาพิชัยมงกุฏ (หมายถึง “มงกุฏ” อันเป็นพระนามเดิมของพระองค์) ซึ่งถือว่าเป็นการแสดงออกของมนุษย์เชิงปัจเจกมากขึ้น³⁷ ซึ่งพระราชสัญลักษณ์แทนพระองค์จะปรากฏอยู่ตามวัดต่างๆ เช่น วัดอรุณราชวราราม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม หรือ แม้แต่ในช่วงที่พระองค์ทรงผนวชเป็นวชิรญาณภิกขุ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ในช่วงที่ร่วมกับวชิรญาณภิกขุบูรณะปฏิสังขรณ์วัดบุปผาราม ได้มีการสร้างซุ้มหน้าต่างเป็นทรงมงกุฏเพื่อเป็นนัยยะทางการเมืองว่า สมเด็จพระยาพร้อมที่จะสนับสนุนวชิรญาณภิกขุทางการเมือง (ชาติรี ประทีปนันทการ , 2547 : 63-101)

จากการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ด้านแนวคิดต่างๆดังกล่าวมาข้างต้นนั้น จึงได้นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงของงานช่างต่างๆในสังคมไทยด้วย

3.6 ตราสัญลักษณ์ต่างๆ อันเนื่องมาจกงานช่าง

จากที่กล่าวมาข้างต้นไม่ว่าจะเป็นในด้าน จิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม เป็นสิ่งที่บ่งชี้ให้เห็นว่า ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในงานช่างช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ส่วนบริบทของงานช่างของประเทศเพื่อนบ้าน เช่น พม่า นั้น อาจารย์พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้กล่าวว่า ประวัติศาสตร์งานช่างของประเทศพม่าก็มีลักษณะใกล้เคียงกับของประเทศไทยในอดีต โดยอยู่ในบริบทของการปกครองภายใต้สมบูรณาญาสิทธิราชและนิกายเถรวาทของพระพุทธศาสนา หรือในบริบทของพื้นฐานที่ในภูมิภาคนี้ได้รับวัฒนธรรมจากประเทศอินเดีย เขากล่าวว่า งานดังกล่าวเป็นงานช่าง มิใช่งานศิลปะในความนึกคิดของโลกตะวันตก กล่าวในอีกแง่หนึ่งก็คือ งานช่างคือการทำงานที่ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อให้เกิดประโยชน์ในการใช้สอยโดยผู้ที่อุปถัมภ์งานช่างดังกล่าวก็คือ พระมหากษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ส่วนแรงบันดาลใจที่ทำให้ช่างสามารถสร้างสรรค์ศิลปะดังกล่าวได้ก็คือ แรงบันดาลใจในเรื่องของการกุศล เช่น การสร้างวัด ซึ่งช่างต่างๆในสมัยโบราณจะไม่ได้ใส่ชื่อของตนไปในผลงานชิ้นนั้นๆ ส่วนหนึ่งเพราะเกรงว่าตนเองจะต้องถูกเกณฑ์ไปใช้งานราชการโดยไม่ได้รับ

³⁷ การเรียกพระนามของพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะพระนามเดิมถือว่าเป็นสิ่งต้องห้าม แต่มาถึงยุคของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถือได้ว่าพระองค์ทรงปฏิวัติแนวคิดดังกล่าวอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ พระองค์ทรงนำพระนามเดิมมาเป็นสัญลักษณ์ในพระราชลัญจกรโดยใช้มงกุฏเป็นสัญลักษณ์

คำตอบแทน ส่วนอีกเหตุผลหนึ่งก็คือ ตนเองมิได้ติดอยู่กับความรู้สึกในการเป็นเจ้าของผลงานชิ้นนั้นๆ สอดคล้องกันกับข้อคิดในเรื่องของระบบอุปถัมภ์ของพม่าในยุคจารีต ที่ขึ้นอยู่กับภายใต้เงื่อนไขของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ของผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง โดยพระมหากษัตริย์จะได้ซึ่งเกียรติยศ อำนาจ และทรัพยากรจากความช่วยเหลือของข้าราชการ และองค์พระมหากษัตริย์จะให้ผลตอบแทนในรูปของยศศักดิ์ รวมไปถึงผลประโยชน์ต่างๆตามระบบกินเมือง ทั้งนี้ข้าราชการของพม่าต่างก็มีระดับของเจ้านายของตนตามระดับเป็นขั้นๆไป จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ข้าราชการเหล่านั้นต้องอิงต่ออำนาจของพระมหากษัตริย์ตามประเพณีเพื่อคุ้มครองช่วยเหลือขอบข่ายในอำนาจของตน

ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ดังกล่าวจึงแพร่กระจายออกไปสู่หมู่ชนทุกระดับ ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวมิได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงอำนาจที่ไม่เป็นธรรม แต่เป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ในขณะที่เดียวกันงานช่างของพม่าดำรงอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์จากผู้ปกครอง โดยช่างจะได้ผลตอบแทนต่างๆที่เพียงพอสำหรับการดำรงชีพในชีวิตประจำวันได้นอกจากนี้ช่างยังเป็นเสรีชนที่แสดงถึงบารมีของผู้ปกครองนั้นๆด้วย

ช่างพม่าจัดเป็นทรัพยากรส่วนหนึ่งภายใต้อำนาจของผู้ปกครอง และช่างได้ถูกจัดให้เป็นเครื่องราชูปโภคของพระมหากษัตริย์อันเป็นสิ่งที่แสดงฐานะนครศักดิ์ของพระราชวงศ์ ทั้งนี้ สิทธิพรเนตรนิยม ได้กล่าวว่า งานช่างของพม่ามีอยู่สิบหมู่ กล่าวคือ 1.งานช่างเหล็ก 2.งานช่างสลักหิน 3.งานช่างทองเหลือง 4.งานช่างปูนปั้น 5.งานช่างเครื่องเงิน 6.งานช่างกลึง 7.งานช่างปูน 8.งานช่างสลักไม้และงานบ้าน 9.งานช่างทอง 10.งานช่างจิตรกรรม (สิทธิพร เนตรนิยม , 2546 : 18-22)

เช่นเดียวกันกับในประเทศไทย พระมหากษัตริย์ไทยจะทรงฐานะยศศักดิ์ ทรงเป็นผู้พระราชทานศักดิ์นา ยศ เบี้ยหวัด และจัดสรรควบคุมการครองการใช้สอยเครื่องประกอบยศศักดิ์ เฉพาะพระมหากษัตริย์เท่านั้นที่สามารถประทับในปราสาท นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเป็นผู้ครอบครองช่างเผือกอีกด้วย ในทางกลับกันพระมหากษัตริย์จำเป็นต้องมีบุญบารมีในการสนับสนุนอันเป็นรากฐานของอำนาจ โดยการที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลหรือการสถาปนาพระอารามหลวง

นอกจากหน้าที่ของพระองค์ในด้านยศศักดิ์ อำนาจ บุญบารมีแล้ว ทรงยังต้องควบคุมการกระจายของยศศักดิ์และบุญเหล่านั้นด้วย ซึ่งสังคมไทยในยุคศักดินาที่มีการแบ่งบุคคลเป็นชนชั้นต่างๆ ก็ยังมีส่วนประกอบอีกอย่างหนึ่งก็คือ งานช่าง³⁸ อันเป็นเครื่องแสดงยศศักดิ์ อำนาจและบุญกุศลของผู้

³⁸ แนวคิดในเรื่องศิลปะของประเทศไทยก็ได้แตกต่างจากพม่า กล่าวคือ ในทัศนะของอาจารย์ พิริยะ ไกรฤกษ์ คำว่า ศิลปะในโลกทัศน์เดิมของไทยนั้นจะหมายถึง วิชาความรู้ มิได้หมายถึงผลงานที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นแต่มีความหมายเดียวกันกับคำว่า "ศิลปศาสตร์" เพราะมีรากศัพท์จากคำว่า "ศิลปะ" ในภาษาสันสกฤตซึ่งมีความหมายว่า "กรรมอันบุคคลพึงศึกษา" ต่อมาในระหว่างช่วง พ.ศ. 2060 ถึง พ.ศ. 2393 คนไทยได้มีการกล่าวถึงงานช่างมากขึ้นโดยปรากฏในการอธิบายความเป็นมาของ

ครอบครอง งานช่างอยู่ในรูปของเครื่องยศ อาการ บ้านเรือน เครื่องใช้ ในขณะที่เดียวกัน งานบุญ งานกุศล เช่น การสร้างวัด ก็เป็นสิ่งจำเป็นที่พระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง ต่างก็ต้องการแข่งขันในการครอบครองตัวช่างเช่นกัน³⁹ ดังนั้นผู้ปกครองบ้านเมืองในยุคโบราณ จึงได้ทำการรวบรวมช่างฝีมือต่างๆที่มีความสามารถและความชำนาญเข้ามาจัดเป็นกรมกอง ซึ่งเป็นสาเหตุให้เรียกว่า กรมช่าง (การทำอากาศยานแห่งประเทศไทย, 2540 : 14) ซึ่งต่อมาได้เรียกว่า กรมช่างสิบหมู่⁴⁰ อันเป็นชื่อส่วนราชการสมัยโบราณซึ่งยังไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าสถาปนาครั้งแรกเมื่อใด แต่คาดว่าน่าจะมีในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะในช่วงรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้มีการตราพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนแลนาทหาร โดยมีการระบุถึง“กรมช่างสิบหมู่”(การทำอากาศยานแห่งประเทศไทย, 2540 : 25-27)

ต่อมาเมื่อสิ้นยุคของกรุงศรีอยุธยาเข้าสู่กรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ อันจำเป็นต้องมีการสร้างราชธานีใหม่ ดังนั้นจึงต้องใช้ช่างฝีมือต่างๆเป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุดังกล่าวจึงนำไปสู่การจัดตั้งกรมช่างสิบหมู่ขึ้นมาใหม่เพื่อรวบรวมช่างฝีมือประเภทต่างๆมาอยู่ในกรม ทั้งนี้กรมช่างสิบหมู่

พระพุทธศาสนาและการพรรณานาคความงามของงานช่าง เพื่อเฉลิมพระเกียรติของพระมหากษัตริย์ ล่วงมาในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คำว่า Art ได้มาสอดคล้องกับคำว่า Craft ในความหมายของโลกตะวันตก ซึ่งให้ความหมายของศิลปะว่าคืองานช่างหรืองานฝีมือ ดู พิริยะ ไกรฤกษ์, *ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2533), หน้า 19-21

³⁹ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวว่า ช่างในสังคมไทยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มได้แก่ 1.) ช่างหลวง เป็นช่างจากทางราชการซึ่งสังกัดกรมกองต่างๆ ทั้งนี้ได้สังกัดกรมช่างสิบหมู่เพียงอย่างเดียว แต่จะมีอยู่ในทุกกรมกอง หน้าที่หลักๆคืองานก่อสร้างสถานที่ต่างๆ คือ พระเมรุ พระอารามหลวง ปราสาทราชวัง ดังนั้นช่างฝีมือกลุ่มนี้จะแสดงฝีมืออย่างเต็มที่เพื่อหวังความก้าวหน้าในหน้าที่ราชการจนได้เลื่อนยศและตำแหน่ง 2.) ช่างในทางศาสนา คือ กลุ่มช่างที่อยู่ในเพศภิกษุสงฆ์ จะมีชื่อเสียงก็เฉพาะผู้ที่มีผลงานโด่งดังจริงๆ เช่น ขรัวอินโข่ง แต่ในขณะที่เดียวกันก็เป็นอันมากที่เราไม่อาจทราบฝีมือของท่านเพราะท่านมิได้ลงชื่อเอาไว้ด้วยเหตุที่ว่า ท่านสร้างงานศิลปะขึ้นเพื่อเป็นพุทธบูชา 3.) ช่างเขลยศักดิ์ คือ ช่างที่ใช้วิชาชีพของตนเป็นอิสระไม่ปรารถนาที่จะรับราชการจึงต้องปิดบังชื่อเสียง เนื่องจากหากรู้ว่าช่างคนใดมีฝีมือมากจะถูกเกณฑ์ให้ไปรับราชการได้ เช่นเดียวกับข้อสังเกตของบาทหลวง ปาลเลกัวซ์ ที่กล่าวถึงช่างไทยว่า

“...สามารถ เลียน ลอบ แบบการประดิษฐ์ วัตถุ ทางศิลป์ที่นำมาจากยุโรปได้ ส่วนมาก

ปรารถนาจะประกอบงานและศิลปะอุตสาหกรรม แต่โดยที่พระเจ้าแผ่นดินมักจะทรง

รวบรวมเอาผู้ที่มีความรู้ความชำนาญเหล่านั้นไปไว้ในพระองค์เสียทั้งหมด จึงไม่ค่อยมีใคร

อยากจะทำอะไรให้ประจักษ์ และต้องแอบทำกันอย่างลับๆเท่านั้น...” ดู คำนำ

ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ใน โชติ ภัลยาณมิตร, *ผลงาน 6 ศตวรรษของช่างไทย*

(กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสหชัยการพิมพ์, 2520), ไม่ปรากฏเลขหน้า และ ฉิ่ง บัณฑิตส์

ปาลเลกัวซ์, *เล่าเรื่องกรุงสยาม* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2520), 187

⁴⁰ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ได้ทรงอธิบายว่า คำว่า “สิบหมู่” แผลงมาจากคำว่า “สิบป” อันเป็นภาษาบาลี ในขณะที่คำว่า “ศิลปะ” เป็นภาษาสันสกฤต โดยในยุคสมัยโบราณประเทศไทยมักใช้ภาษาบาลีเป็นรากศัพท์จึงทำให้ใช้คำว่า “สิบป” ซึ่งมีความหมายว่าช่างศิลปะ แต่ต่อมาปรากฏว่ามีการเรียกเพี้ยนจากคำว่า “สิบป” เป็น “สิบ” จึงเรียกติดปากกันว่า “ช่างสิบหมู่”

ได้มีการจัดลำดับความสำคัญของงานต่างๆดังนี้ 1.ช่างเขียน 2.ช่างปั้น 3.ช่างแกะ 4.ช่างสลัก 5.ช่างหล่อ 6.ช่างกลึง 7.ช่างหุ่น 8.ช่างรัก 9.ช่างบุ 10.ช่างปูน (การทำอากาศยานแห่งประเทศไทย, 2540 : 29,38,39)

งานของกรมช่างสิบหมู่ยังเกี่ยวเนื่องกับตราสัญลักษณ์ต่างๆที่ต่อมาได้ถูกพัฒนามาเป็นดวงตราพระราชลัญจกรประจำองค์พระมหากษัตริย์ ดวงตราในเงินตราโบราณ และเหรียญกระษาปณ์ไทยตามลำดับ โดยตราสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ไทยมีมาตั้งแต่ยุคโบราณ และสิ่งที่คุ้นเคยกับผู้คนในสังคมก็คือ ตราในเงินพดด้วง และตราบริหารราชการ จตุสดมภ์ และอรรคมหาเสนาบดี

ในส่วนของพระราชลัญจกรทางแถบโลกตะวันตก เป็นวิวัฒนาการมาจากตราต่างๆ โดยแต่ดั้งเดิมโลกแถบตะวันตกจะใช้ตราประทับ แต่ในเวลาต่อมาได้เกิดธรรมเนียมการปฏิบัติทั้งสองอย่างควบคู่กันไป กล่าวคือ มีทั้งการใช้ตราประจำตัวสำหรับประทับและการลงชื่อ⁴¹ โดยในช่วงแรกตรามักจะทำจากดินเหนียว หิน หรือโลหะที่นำมาหลอม ทั้งนี้มีการสลักพื้นผิวหน้าของตราที่จะประทับให้เป็นลวดลายที่ต้องการ⁴²

ในส่วนดินแดนของประเทศไทย จะปรากฏสัญลักษณ์ต่างๆบนเหรียญกระษาปณ์ที่พบ ไม่ว่าจะเป็นในยุคพูนัน (พุทธศตวรรษที่ 6-11) ยุคทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 11-18) ยุคศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ 13-18) ได้ปรากฏลวดลายต่างๆที่มีเค้ามาจากวัฒนธรรมของอินเดีย อนึ่ง รูปสัญลักษณ์ต่างๆ เช่น ครุฑ จักร หอย สวัสดิ์กะ สังข์ ฯลฯ ทางไทยได้รับอิทธิพลจากสัญลักษณ์โบราณที่มีอยู่ก่อนหน้านั้นแล้วในดินแดนสุวรรณภูมิ โดยนำคติทางศาสนาพุทธและคติการปกครองจากขอมโบราณ⁴³

⁴¹ คุณนวรรณ์ เลขะกุล ได้กล่าวไว้ว่า ตราประจำตัว ตราสัญลักษณ์ประจำตระกูล หรือตราสัญลักษณ์ประจำเมือง เป็นสิ่งที่คนไทยโดยทั่วไปไม่คุ้นเคย แต่ถ้าหากเป็นแถบประเทศเพื่อนบ้าน เช่น จีน ญี่ปุ่น อินเดีย หรือยุโรป เป็นเรื่องของความคุ้นเคยในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะยุโรปในช่วงสงครามครูเสดได้มีการคิดค้นตราต่างๆไว้เป็นจำนวนมาก

⁴² ในแถบภูมิภาคเอเชีย เช่น ในวัฒนธรรมแถบโมहनโจดาโร (Mohenjo-daro) จะมีการพบตราต่างๆ เช่น ต้นโพธิ์ มนุษย์ สัตว์ ฯลฯ ส่วนที่ประเทศจีนมีลักษณะของตราประทับ 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ 1.) ตราที่ใช้เพื่อเป็นเครื่องหมายแสดงตน หรือเป็นสัญลักษณ์แทนตัว 2.) ตราที่เป็นเครื่องประดับ ทั้งนี้ในสมัยราชวงศ์ฮั่นของจีนได้มีการวางระเบียบแบบแผนการใช้ตราดังนี้

- 1.ตราของเจ้าประเทศราชและเมืองขึ้น ทำด้วยทองคำโดยมีรูปอูฐอยู่ที่ยอดหรือที่จับประทับเรียกว่า "โลโต"
- 2.ตราของขุนนางจัดเป็นตราของข้าราชการ
- 3.ตราของเสนาบดีหรือนายพล โดยส่วนยอดของตราทำเป็นรูปเต่า
- 4.ตราของข้าราชการบำนาญทำด้วยเงิน
- 5.ตราของข้าราชการบำนาญทำด้วยสำริด (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2538 : 16-17)

⁴³ นอกจากคติความเชื่อของขอมแล้ว ในราวพุทธศตวรรษที่ 16 อาณาจักรขอมสมัยพระนครได้ขยายอำนาจและขอบเขตมายังลุ่มน้ำเจ้าพระยา จึงทำให้บริเวณดินแดนดังกล่าวรับอิทธิพลแบบโบราณมาใช้ ด้วยเหตุที่ราชสำนักของไทยถือว่า

ซึ่งทางขอมก็ได้รับการถ่ายทอดมาจากฮินดูอีกทอดหนึ่ง⁴⁴ ดังนั้นจึงไม่เป็นที่แปลกใจว่า รูปสัญลักษณ์ดังกล่าวข้างต้นจะปรากฏอยู่ในจินตราโบราณและในพระราชลัญจกรด้วย

ในส่วนของการใช้พระราชลัญจกรในไทยนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอธิบายว่า

“...แต่ก่อนไม่ได้ใช้เซ็นชื่อ ใช้ตราประจำตัวหรือประจำตำแหน่ง
ประทับแทนเซ็นชื่อ เพราะฉะนั้นพระเจ้าแผ่นดินกับทั้งบรรดาคน
สามัญซึ่งมีฐานะในการหนังสือ ก็ทำตราขึ้นใช้ประจำตัว เว้นแต่กลางคน
กลางตำแหน่ง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดปราน จึงทรงพระ
กรุณาโปรดพระราชทานพระราชลัญจกรไปใช้เป็นตราประจำตัว นับ
กันเป็นเกียรติยศอันใหญ่ยิ่ง ไม่มีใต้อย่างนั้นกันก็คั่นนัก ตัวอย่างเช่น

วัฒนธรรมของขอมเป็นวัฒนธรรมของชนชั้นสูงของราชสำนัก จึงนำไปสู่การยกย่องว่าอักษรขอมเป็นอักษรที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีจารึกจำนวนมากนิยมใช้อักษรขอมในการบันทึกโดยเฉพาะอย่างยิ่ง จารึกที่เกี่ยวข้องกับศาสนาหรือพิธีกรรม ส่วนในยุคของกรุงรัตนโกสินทร์ก็ยังนิยมเรื่อยมาจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ได้ทรงประดิษฐ์อักษร “อริยกะ” เพื่อใช้เขียนภาษาบาลีแทนอักษรขอม ทั้งนี้ในสมัยที่พระองค์ทรงผนวชอยู่จะมีการจารพระไตรปิฎกด้วยอักษรขอม ขณะที่พระองค์เองประดิษฐ์อักษรอริยกะเพื่อนำมาพิมพ์ (เช่นเดียวกับที่คัมภีร์ไบเบิลใช้วิธีพิมพ์) ในครั้งหนึ่งขณะที่พระองค์ทรงผนวชเป็นวชิรญาณภิกขุ หมอเฮาส์ ได้เคยขออนุญาตจากพระองค์ เพื่อเยี่ยมชมโรงพิมพ์ภายในวัดบวรนิเวศและได้กล่าวถึงอักษรอริยกะว่า “...พวกเราได้อ่านอนุญาตเข้าชมห้องพิมพ์หนังสือของวัด พระสงฆ์หลายรูปและลูกศิษย์...กำลังพิมพ์หนังสือ...เขาได้ให้หนังสือแก่เราเล่มหนึ่งพิมพ์ด้วยตัวอักษรบาลีที่เจ้าชายองค์นี้คิดขึ้นเอง...” ถือได้ว่าพฤติกรรมดังกล่าวเป็นการปรับตัวของพุทธศาสนา ประกอบกับคำว่า “อริยกะ” หมายถึง เป็นอักษรของผู้เป็นอารยชน แต่ปรากฏว่าพระองค์ทรงกระทำไม่สำเร็จ ดังนั้นต่อมาจึงทรงอาราธนาสมเด็จพระสังฆราชสา (สา ปุสฺสเทว) ให้ดัดแปลงรูปอักษรไทยเพื่อใช้เขียนภาษาบาลี แต่ยังไม่ทันสำเร็จก็สิ้นรัชกาลที่ 4 ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงอาราธนาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรส กำหนดวิธีการใช้อักษรไทยเขียนแทนภาษาบาลี และต่อมาได้ใช้ในการพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยครั้งแรก เมื่อปีพุทธศักราช 2436 และนับจากนั้นจึงเป็นเหตุให้ความนิยมในอักษรขอมลดลงและเสื่อมลงในที่สุด รายละเอียดเพิ่มเติมดู ศานติ ภักดีคำ, พจนานุกรมคำยืมภาษาเขมรในภาษาไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2549), หน้า 230-240 และ ยอร์ช เอช. เฟลด์ส, หมอเฮาส์ในรัชกาลที่ 5 (พระนคร : กองคริสเตียนศึกษา, 24) และ ศานติ ภักดีคำ รัชกาลที่ 4 ทรง “ประดิษฐ์อักษรไทย” อริยกะ อักษร “อริยกะ” คืออะไร? แล้วทำไมต้อง “อริยกะ”? ในศิลปวัฒนธรรม ลำดับที่ 289 ปีที่ 25 ฉบับที่ 1 พ.ย. 2546

⁴⁴ ขณะที่ไทยยกย่องวัฒนธรรมและภาษาของขอมโบราณ แต่เดวิด แชนด์เลอร์ (David Chandler) ได้เสนอว่า สังคมของขอมโบราณได้แบ่งคนออกเป็นกลุ่ม คือคนที่รู้ภาษาสันสกฤตกับคนที่รู้แต่เฉพาะภาษาขอม โดยภาษาสันสกฤตจะปรากฏอยู่ในศิลาจารึกและสามารถสื่อสารกับพระเจ้าโดยตรง แต่ภาษาขอมเป็นภาษาของชาวบ้าน จึงทำให้เกิดวัฒนธรรม 2 แบบ คือวัฒนธรรมหลวง และวัฒนธรรมชาวบ้าน กล่าวคือ วัฒนธรรมหลวง(ภาษาสันสกฤต) เกี่ยวข้องกับความมั่งคั่ง การเล่นคำ เป็นภาษาของชนชั้นปกครอง แต่ขณะที่วัฒนธรรมชาวบ้านคือความยากจน ข้ำทาส (เดวิด แชนด์เลอร์ , 2543 : 74)

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ได้รับพระราชทานพระราชลัญจกรนารายณ์เกษียรสมุทรไปใช้เป็นต้น...” (อ้างถึง กรมศิลปากร, เรื่องพระราชลัญจกรและตราประจำตัวประจำตำแหน่ง.เรียบเรียงโดย พระยาอนุমানราชชน. 2493 หน้า 1 อ้างใน สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี , 2538 : 19)

ทั้งนี้ยังไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าจุดเริ่มต้นของการใช้พระราชลัญจกร กำเนิดขึ้นเมื่อใด แต่จากข้อมูลต่างๆทำให้พอจะสันนิษฐานได้ว่า มีการใช้ตราและพระราชลัญจกรตั้งแต่ช่วงตอนต้นถึงตอนกลางของกรุงศรีอยุธยา โดยมีหลักฐานในที่ต่างๆ เช่น ในกฎหมายว่าด้วยลักษณะพระธรรมนูญใช้ตราประจำตำแหน่งข้าราชการซึ่งตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2179 ในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งทำให้เราทราบว่า คงจะมีพระตราหรือพระราชลัญจกรของพระเจ้าแผ่นดินใช้มาก่อนหน้านั้นแล้ว หรือกฎหมายสมัยกรุงรัตนโกสินทร์บางฉบับก็อ้างถึงพระราชลัญจกรรัตนโกสินทร์ศก 130 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยมีข้อความว่า “...เป็นพระราชลัญจกรสำหรับแผ่นดินมาแต่กรุงศรีอยุธยาโบราณ...” (อ้างถึง “พระราชบัญญัติพระราชลัญจกรรัตนโกสินทร์ศก 130,”.ราชกิจจานุเบกษา 28(5 พฤศจิกายน ร.ศ. 130).หน้า 303. อ้างใน สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี , 2538 : 21)

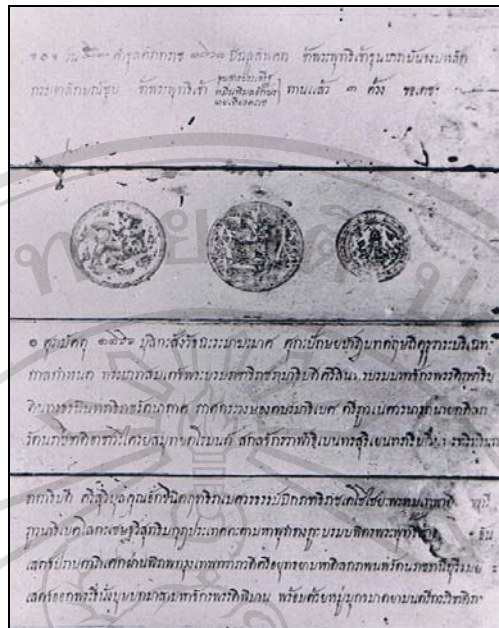
สิ่งที่น่าสังเกตประการหนึ่งในวัฒนธรรมการใช้พระราชลัญจกรนั้น ทางหนึ่งมาจากการที่ไทยได้มีการทูตแบบบรรณาการกับจีน โดยที่ทางไทยถือว่าเครื่องราชบรรณาการที่ส่งไปยังจีนก็เพื่อไปแสดงไมตรีจิตและเพื่อผลประโยชน์ในทางค้าขาย ในขณะที่ทางฝ่ายจีนมองอีกมุมหนึ่งว่าประเทศไทยเป็นประเทศราช ในการที่พระมหากษัตริย์ของไทยมีพระราชสาส์นของตนไปยังพระมหากษัตริย์จีน ทางพระมหากษัตริย์ของจีนจะมอบตราอัฐมอบ (ตราโลโต) ให้แก่พระมหากษัตริย์ของไทย⁴⁵ (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี , 2538 : 23) ซึ่งในสมัยยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ข้างใต้ของตราอัฐจะแกะเป็นตราอักษรจีนว่า “เสียม โหล ก๊ก อ่อง”⁴⁶

⁴⁵ นำสังเกตด้วยว่าตราอัฐในทัศนะของจีน ถือว่าเป็นตราของประเทศราช

⁴⁶ คำว่า อ่อง (“หวาง” ในภาษาจีนกลาง) ในภาษาจีนหมายความว่า “เจ้าเล็กๆชั้นอ่อง” ส่วนพระมหากษัตริย์ของจีนจะใช้คำว่า “ตี้” สิ่งนี้ยืนยันได้ว่า พระมหากษัตริย์ของจีนกับพระมหากษัตริย์ของอาณาจักรต่างๆที่ส่งทูตบรรณาการไปยังราชสำนักจีน มีสถานะที่ต่างกัน ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน จิตร ภูมิศักดิ์, *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย, ลาวและขอมและลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2540), หน้า 179

ในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช อันเป็นยุคที่กำลังก่อสร้างพระนครขึ้นมาใหม่แทนกรุงธนบุรี ได้มีการใช้ตราพระราชลัญจกรต่างๆ โดยทรงอนุโลมให้ใช้ตามแบบเดิมอย่างสมัยของกรุงศรีอยุธยา พระองค์ทรงมีดำริให้ชำระกฎหมายตราสามดวง เมื่อ พ.ศ. 2347 อนึ่งในกฎหมายดังกล่าวได้มีการประทับตราตำแหน่งของอัครมหาเสนาบดีเป็นสำคัญ 3 ดวง (ดูภาพ 3.2) อันได้แก่ ตราพระราชสีห์ (ประจำตำแหน่งสมุหนายก) ตราราชสีห์ (ประจำตำแหน่งสมุหพระกลาโหม) และตราบัวแก้ว⁴⁷ (ประจำตำแหน่งกรมท่าโกษาธิบดี)⁴⁸ (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี , 2538 : 39)

⁴⁷ ตราบัวแก้วเป็นตราประจำของกรมท่า หลักฐานยืนยันดังกล่าวปรากฏอยู่ในเหรียญกระษาปณ์ตัวอย่างในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงมีดำริว่า ไทยมีการใช้หอยเบี้ยมาตั้งแต่ยุคโบราณ การใช้หอยเบี้ยเป็นเงินตราสำหรับซื้อขายเป็นบาปกรรม ประเทศตะวันตกมิใช่เหรียญเงินทองแดง ส่วนจีน เวียดนาม ก็ได้ใช้เหรียญเงินทองแดง ทองเหลือง และสังกะสี ดังนั้นจึงทรงมีพระราชดำริสั่งให้เจ้าพระยาพระคลัง เสนาบดีพระคลัง (กรมท่า) ให้คิดตัวอย่างเบี้ยทองแดง และให้ส่งไปผลิตที่ประเทศอังกฤษ เมื่อออกแบบเรียบร้อยแล้ว เจ้าพระยาพระคลังจึงได้มอบหมายให้นายโรเบิร์ต ฮันเตอร์ ไปสั่งผลิต เหรียญดังกล่าวมี 2 แบบ คือ ด้านหน้ามีเขียนอักษรว่า “เมืองไท” ด้านหลังเป็นรูปดอกบัวบาน ได้ดอกบัวมีเลขไทยเขียนว่า 1197 อันหมายถึงจุลศักราช 1197 ส่วนแบบที่ 2 ด้านหน้ามีตัวอักษร “เมืองไท” เช่นเดียวกัน แต่ด้านหลังเป็นรูปช้างยืนแทน เหรียญทั้ง 2 แบบ ได้สั่งให้ทำเป็นตัวอย่างแบบละ 500 เหรียญ เมื่อเหรียญตัวอย่างดังกล่าวได้ส่งมาถึงไทยแล้ว เจ้าพระยาพระคลังได้นำขึ้นทูลเกล้าถวายแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทอดพระเนตรแต่ไม่ทรงโปรด ทรงมีพระราชดำรัสว่า “ดอกบัวเป็นยี่ห้อกรมท่า แปลว่าตราบัวแก้วของกรมท่า หาเกี่ยวข้องกับบัตรตราบ้านเมืองแผ่นดินแผ่นดินทรายไทยอะไรไม่” ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าที่ใช้ตราบัวแก้วก็น่าจะหมายถึงตำแหน่งของเจ้าพระยาพระคลังซึ่งเป็นเสนาบดีกรมท่า หรืออาจจะให้หมายถึงองค์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยก่อนที่พระองค์จะขึ้นครองราชสมบัติ พระองค์ก็เคยว่าการกรมท่ามาก่อน (เนื่องจากคติการทำรูปเหมือนยังไม่ได้รับการยอมรับในสมัยพระองค์ จึงเป็นไปได้ว่าการใช้ตราบัวแก้วอาจจะให้เป็นสัญลักษณ์แทนพระองค์ก็เป็นได้) ส่วนอีกแบบของเหรียญที่เป็นรูปช้างก็คงจะหมายถึง สยาม ที่ปรากฏรูปช้างอยู่บนธงของไทยในรัชสมัยของพระองค์ ในส่วนตราสัญลักษณ์ของกรมท่า (ตราบัวแก้ว) ในเวลาต่อมาได้วิวัฒนาการมาเป็นตราของกระทรวงการต่างประเทศโดยมีที่มาจากในสมัยสุโขทัย ไทยได้มีการค้าขายกับต่างประเทศโดยทางหนึ่งในการขนส่งสินค้า นอกจากทางบกแล้วก็อาศัยการขนส่งโดยทางทะเล ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี รัฐบาลในยุคนั้นมีการค้าขายทางทะเลโดยส่งสำเภาไปค้าขายกับต่างประเทศด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการค้าขายในส่วนของพระมหากษัตริย์จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำให้เป็นกิจจะลักษณะ ทั้งนี้ นอกจากเรือสำเภาที่เดินทางออกจากไทยไปค้าขายกับต่างประเทศแล้วยังมีเรือของชาติอื่นๆ เข้ามาเทียบท่าในกรุงศรีอยุธยาด้วย ดังนั้นจึงจำเป็นต้องจัดกรมกองสำหรับดูแลเรื่องการเดินทางเรือดังกล่าวให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ด้วยเหตุดังกล่าวจึงมีการจัดตั้งกรมท่าขึ้นมา กรมท่าซึ่งมีงานและภารกิจมากมายจึงต้องมีการแบ่งหน่วยงานออกเป็นกรมท่าซ้ายและกรมท่าขวา กล่าวคือ ถ้าเป็นเรือสำเภาที่จะออกเดินทางไปค้าขายยังประเทศจีน จะต้องเลี้ยงซ้ายเมื่อออกจากปากแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนนี้ขึ้นอยู่กับกรมท่าซ้าย ขณะที่เรือสำเภาที่จะเดินทางไปยังเมืองนครศรีธรรมราช บัตตาเวีย (จาการ์ตาในปัจจุบัน) สิงคโปร์ หรือฟม่า จะต้องเลี้ยงเรือสำเภาไปทางขวาซึ่งขึ้นกับกรมท่าขวา ต่อมาเมื่อล่วงมาสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ งานและภารกิจของกรมท่าก็มีมากขึ้นตามลำดับ อีกทั้งยังมีเรือจากชาติตะวันตกเข้ามาค้าขายเป็นจำนวนมาก ดังนั้นในช่วงปฏิรูปการปกครองซึ่งมีการแบ่งกระทรวงทบวงกรมในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงได้แบ่งส่วนงานที่เกี่ยวข้องกับการเก็บภาษี พิธีการทูต การนำร่อง การตรวจดูใบสำคัญเบิกปากอ่าว (พาสปอร์ตในปัจจุบัน) ให้สังกัดกับกระทรวงการต่างประเทศ โดยใช้ตราบัวแก้วเป็นสัญลักษณ์ ส่วนนอกจากนั้นที่เหลือให้สังกัดกับกระทรวงการคลัง ซึ่งใช้ตรานก

ภาพที่ 3.2 รูปตราที่ประทับลงบนกฎหมายตราสามดวง อันได้แก่ ตราราชสีห์ ตราคชสีห์ และตราบัวแก้ว

ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ปรากฏหลักฐานว่าในสมัยของพระองค์ได้มีการใช้พระราชลัญจกรไตรสารเสวตประทับในเอกสารสัญญาซื้อขายกับต่างประเทศ

วายุภักษ์ตราเจ้ากรมพระจำนวนเป็นสัญลักษณ์ ตูรายละเอียดเพิ่มเติมจาก สถาพร บุญเกตุ(ผู้รวบรวม), *รวมบทความทางวิชาการของสมาคมเหรียญกษาปณ์แห่งประเทศไทย พุทธศักราช 2515-2529* (กรุงเทพฯ : ป.สัมพันธ์พาณิชย์, 2530), หน้า 3-4 และ นวรัตน์ เลขะกุล "ความหมายในธนบัตร(ไทย) สารก่องเครื่องราชอิสริยยศและเหรียญกษาปณ์ ฉบับที่ 102 ประจำเดือน พฤศจิกายน 2536" หน้า 7-8

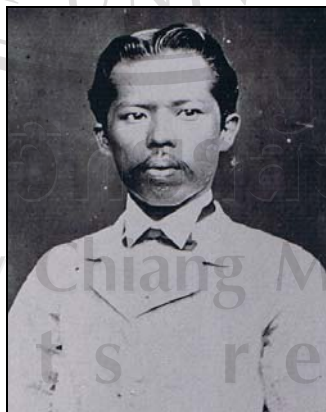
⁴⁶ การปกครองรูปแบบโบราณของประเทศไทยในยุคก่อนการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด จากนั้นหน้าที่ต่างๆ ได้จัดลำดับการปกครองรูปแบบต่างๆ โดยเรียงลำดับดังนี้ 1.)พระมหากษัตริย์ 2.)พระมหากุปราช 3.)อัศวินหาเสนาบดี ซึ่งมี 2 ตำแหน่งได้แก่ สมุหนายกกรมมหาดไทยมีหน้าที่และอำนาจบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง และสมุหพระกลาโหมมีหน้าที่และอำนาจบังคับบัญชาหัวเมืองบักชีได้และบังคับบัญชาทหารบก ทหารเรือ 4.)เสนาบดีจตุสดมภ์อันได้แก่ เสนาบดีกรมเวียงอันมีหน้าที่การรักษาพระนครและนครบาล เสนาบดีกรมวังมีหน้าที่บังคับบัญชาภายในพระบรมมหาราชวังและความแพ่ง เสนาบดีกรมคลังมีหน้าที่บังคับบัญชาการพระคลังของแผ่นดินและกรมท่า และเสนาบดีกรมนามีหน้าที่บังคับบัญชาการไร่นาทั้งปวง

ในส่วนของกรมช่างสิบหมู่เมื่อล่วงมาถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ปรากฏ อธิบดีกรมช่างสิบหมู่ที่โดดเด่นดำรงตำแหน่ง เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าชายชุมสายกรมขุนราชสีหวิกรม ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมช่างสิบหมู่ถึงปี พ.ศ. 2411 บุคคลต่อมาที่มารับช่วงต่อก็คือ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ (ดูภาพ 3.3) ซึ่งดำรงตำแหน่งจนถึงพระชนม์ถึงเมื่อปี พ.ศ. 2428 ทั้งนี้ บุคคลที่มีบทบาทโดดเด่น และเกี่ยวข้องกับการออกแบบตราสัญลักษณ์ ตราแผ่นดิน เหรียญตรา และเหรียญกระษาปณ์ของสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 และ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์สองท่าน ได้แก่ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ และ หม่อมเจ้าประวิฬร ชุมสาย⁴⁹ (ดูภาพ 3.4) อันเป็นสายสกุลของกรมช่างสิบหมู่ ทั้ง 2 ท่าน ดังนั้นจากที่กล่าวมาทั้งหมดจึงเห็นได้ว่า การกิจของกรมช่างสิบหมู่เกี่ยวข้องอย่างยิ่งกับการแกะพระราชลัญจกรประจำพระองค์ และตราประจำตำแหน่งต่างๆ

ภาพที่ 3.3 พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ผู้ปั้นพระรูปของพระสยามเทวาธิราช

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 3.4 หม่อมเจ้าประวิฬร ชุมสาย ผู้ออกแบบตราอาร์มแผ่นดินสยาม

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

⁴⁹ หม่อมเจ้าประวิฬร ชุมสาย ทรงเป็นโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าชายชุมสายกรมขุนราชสีหวิกรม

ส่วนงานช่างในพระราชอาณาจักรลาวก็มีได้แตกต่างกันกับทั้งของไทยและพม่า กล่าวคืออยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ แต่เมื่อพระราชอาณาจักรลาวได้ตกไปอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสแล้ว จึงทำให้เจ้ามหาชีวิตของพระราชอาณาจักรลาวแห่งหลวงพระบางซึ่งอยู่ภายใต้การอารักขาของฝรั่งเศสขาดการปฏิสัมพันธ์กับราชบุตร และฝรั่งเศสกลับมีส่วนในการฟื้นฟูบูรณะและปฏิสังขรณ์โบราณสถานต่างๆได้กล่าวในตอนต้น จึงเป็นผลให้งานช่างของลาวในยุคนี้ขาดช่วงไป ทั้งนี้ผู้วิจัยยังไม่สามารถค้นพบเอกสารในส่วนองงานช่างของลาวในยุคโบราณ แต่จากการได้สัมผัสกับคุณลุงทิดเพ็ง มะนิพอน ช่างตีเงินชาวหลวงพระบางได้ให้ข้อมูลกับผู้วิจัยว่าทางราชสำนักของเจ้ามหาชีวิตได้ว่าจ้างให้บิดาของคุณลุงทิดเพ็ง มะนิพอน ตีเครื่องเงินเพื่อใช้เป็นเครื่องราชูปโภค จึงทำให้ค่อนข้างแน่ใจได้ว่าทางราชสำนักก็ยังมิได้ละทิ้งในส่วนองงานช่างของลาวเสียทีเดียว อย่างไรก็ตามงานช่างของลาวก็ยังมีข้อมูลที่จำกัด จึงเป็นสิ่งที่ผู้สนใจในความเป็นมาของงานช่างลาวน่าจะได้ศึกษาค้นคว้าหาข้อมูลต่อไป

จากที่กล่าวมาตั้งแต่ส่วนต้นของบทเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของไทย-ลาวในด้านรูปแบบของศิลปะ วัฒนธรรม การเข้ามาของจักรวรรดินิยมตะวันตก การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและของผู้นำทั้งไทยและลาว ตลอดจนถึงงานช่าง จึงนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเงินตราจากยุคโบราณมาเป็นเหรียญกระดาษปณอย่างตะวันตกทั้งในส่วนของไทยและลาว ถึงแม้ว่าจะต่างบริบทกันก็ตาม ในบทต่อไปจะกล่าวถึงรายละเอียดของรูปแบบเหรียญกระดาษปณที่ใช้ทั้งในไทยและลาว